

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

TƏHSİL FAKÜLTƏSİ

Əlyazması hüququnda

BAHAR ELÇİN QIZI ABDULLAYEVA

**DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN
TƏDRİSİNDƏ MOTİVASİYANIN YARADILMASI YOLLARI**

HSM - 060103 – İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASI VƏ METODOLOGİYASI

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

fil.f.d . G.S . Həsənova

BAKI-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MOTİVASİYANIN YARADILMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	8
1.1. Ali məktəblərin aşağı kurslarında motivasiyanın yaradılmasının linqvistik əsasları.....	8
1.2. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasının psixoloji əsasları.....	14
1.3. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasının didaktik əsasları	24
II FƏSİL. DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MOTİVASİYANIN YARADILMASININ METODİKİ ƏSASLARI, YAXUD MEYDANA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI.....	32
2.1. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasında istifadə olunan dərslərin təhlili, meydana çıxan çətinliklər və onların həlli yolları	32
2.2. Motivasiyanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş çalışmalar kompleksi	39
2.3. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri	57
NƏTİCƏ.....	62
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son illərdə qlobal miqyasda “lingua franca”, yəni əsas ünsiyyət dilini öyrənən insanların sayı dayanmadan artmaqdadır. İngilis dilini müxtəlif məqsədlərlə öyrənən şəxslərin tələbat və ehtiyaclarının dəyişməsinə təsir göstərən ən önəmli amillərdən biri bu dilin beynəlxalq səviyyədə kəsb etdiyi əsas ünsiyyət dili rolunun artmasıdır. Bu gün dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrini inkişaf etdirən Azərbaycanda xarici dillərin, ilk növbədə ingilis dilinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac duyulur. Ölkəmizin ali və orta təhsil müəssisələrində ingilis dilini öyrənən tələbələrin və tələbələrin qarşısında duran əsas məqsəd bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə yiyələnməkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlar Avropa Təhsil Sistemində inteqrasiya prosesində olan Azərbaycanda xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisi sahəsində ciddi islahatlar aparılır. Aparılan islahatlar təhsilin məzmunu, xarici dillərin tədrisində istifadə edilən metod və üsullar, təlim materiallarının seçilməsi, təlim prosesində tələbə-müəllim münasibətləri, müəllimin rolu, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə və başqa sahələri əhatə edir. İngilis dilinin professional məqsədlərlə tədris edildiyi və ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin qarşısında qoyulan əsas vəzifələrdən biri kommunikativ cəhətdən səriştəli olan, peşələrinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş, günün tələblərinə uyğun olan yüksək səviyyəli pedaqoji kadrların hazırlanmasıdır.

Avropa Təhsil Məkanında mövcud olan standartlara uyğun olan xarici dil müəllimi dünyada xarici dillər sahəsində baş verən dəyişikliklərdən xəbərdar olmalı, innovativ ideyaları, yeni, daha səmərəli olan metod və üsulları xarici dillərin tədrisi praktikasına tətbiq etməyə hazır olmalıdır. Avropa standartlarına uyğun olan, dövrün tələblərinə cavab verən ingilis dil müəllimi kreativ, təşəbbüskar olmalı lazım gələrsə, riskə getməyi bacarmalı, təlim prosesini, tələbələrin tələbat və ehtiyaclarını, onların maraq dairələrini nəzərə almaqla təşkil etməli, təlim prosesində özünün və tələbələrinin fəaliyyətini düzgün şəkildə

planlaşdırmağı bacarmalı, daha səmərəli təlim nəticələrinin əldə edilməsinə xidmət edən təlim şəraitini yarada bilməli, auditoriyada müəllim-tələbə münasibətlərini düzgün şəkildə qurulmasını təmin etməli, dərin linqvistik biliklərə, yüksək intellektə malik olmalı, tələbələrində ingilis dilinin öyrənilməsinə motivasiyanın yaradılmasını təmin edə bilməli və motivasiyanı düzgün şəkildə istiqamətləndirmək ilə, ingilis dilinin xarici dil kimi təlimi prosesini səmərəli şəkildə təşkil etməklə daha uğurlu təlim nəticələrinin əldə edilməsini təmin etməyə qadir olmalıdır.

Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, ingilis dilinin tədrisi sahəsində mövcud olan vəziyyət tam şəkildə günün tələblərinə cavab vermədiyindən, qənaətbəxş qiymətləndirilə bilməz. Belə ki, son illərdə islahatların aparılmasına, dərc edilmiş proqramlarda prioritet məqsəd kimi dilə kommunikasiya vasitəsi kimi yiyələnməyin irəli sürülməsinə baxmayaraq, real həyatda baş verən tədris prosesində əksər hallarda daha çox linqvistik biliklərin mənimsənilməsinə üstünlük verilir. Məlum olduğu kimi, qloballaşma dövründə ingilis dilinin tədrisində əsas məqsəd öyrənilən dildən funksional yönümlü, sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərə nail olmaq qabiliyyətinə yiyələnməkdir. Bu baxımdan xarici dilin tədrisi zamanı dilin öyrənilməsində mühüm faktor olan motivasiyanın həm nəzəri, həm praktiki əsaslarının yaradılmasına və didaktik yollarının müəyyən edilməsinə yaranan tələbat tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı. Dil fakültələrinin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması prosesinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın predmeti. Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrində motivasiyanın formalaşdırılmasının araşdırılması metodikasının nəzəri və praktiki cəhətdən tədqiq edilməsidir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Ötən illər ərzində dərc edilmiş metodiki ədəbiyyatda ingilis dilinin tədrisində motivasiyanın yaradılması probleminə müraciət edilmişdir. Belə ki, Allen F., Brin M., Kuk G., Belyayev B., Şatılov S., Gurviç P., İsmayılova D., Hüseynzadə G., və başqa metodist-alimlər problemə

müraciət etmiş və onun müxtəlif aspektlərini araşdırmışdır. Bizim tədqiqat işimizdə ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən azərbaycanlı tələbələrdə ingilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması yolları araşdırılır, problemlə əlaqəli olan nəzəri və praktiki məsələlər tədqiq edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İxtisası xarici(ingilis) dil olan ali məktəblərdə təhsil alan aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin tədrisində motivasiyanın yaradılması üçün vacib olan amilləri müəyyənləşdirib, müasir dövrün tələblərinə cavab verən, tələbələrin təlabat və ehtiyaclarını nəzərə almaqla, kommunikativlik və interaktivlik prinsiplərinə riayət etməklə, motivasiyanın yaradılması ilə təşkil edilən səmərəli təlim sistemini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Məqsədə nail olmaq üçün aşağıda göstərilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Xarici dil fakültələrinin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisində motivasiyanın yaradılmasının elmi-nəzəri əsaslarını araşdırmaq;
- Ali məktəblərinin aşağı kurslarında motivasiyanın yaradılmasının linqvistik əsaslarını təhlil etmək;
- İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyasının inkişaf etdirilməsi psixoloji əsaslarını işləyib modellər təklif etmək;
- İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılmasının didaktik əsaslarını işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın gedişində aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir:

- **Nəzəri təhlil.** Problemlə bağlı metodiki və dilçilik ədəbiyyatı, aşağı kurslarda istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitləri təhlil edilmiş, ingilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasının metodiki əsasları müəyyənləşdirilmişdir;
- **Müşahidə.** İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin aşağı kurslarında ingilis dilinin tədrisi ilə bağlı real vəziyyəti öyrənib mövcud problemləri, qarşıya çıxan çətinlikləri üzə çıxarmaq üçün müşahidələr aparılmışdır;

- **Sorğu.** Xarici dil fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisini təkmilləşdirmək, daha səmərəli yollarını müəyyənləşdirməklə bağlı ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlər və aşağı kurslarda təhsil alan tələbələr arasında sorğu aparılmışdır;

- **Pedaqoji eksperiment.** Pedaqoji eksperiment 3 mərhələdə aparılmışdır. Müəyyənedici eksperiment adlanan birinci mərhələ 2020-2021-ci illəri əhatə etmişdir ki, bu zaman aşağı kurslarda ingilis tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması problemi ilə bağlı real vəziyyəti öyrənmək məqsədilə Bakı Slavyan Universitetinin aşağı kurs tələbələri ilə nəzərdə tutulmuş plan əsasında sorğular keçirilmiş, təlim prosesi müşahidə edilmiş, tələbələrə müvafiq tapşırıqlar verilmiş və onların yerinə yetirilməsi səviyyəsi təhlil edilmişdir.

Eksperimentin öyrədici mahiyyət daşıyan ikinci mərhələsi 2021-2022-ci tədris ilini əhatə edir. Bu mərhələdə aşağı kurs tələbələrinə ingilis dilinin tədrisində kommunikativ yönümlü təlimi təmin edən ən səmərəli imkan və yollar müəyyənləşdirilmiş və məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli şəkildə təlim prosesinə tətbiq edilmişdir.

Yoxlayıcı eksperiment 2021-2022-ci tədris ilinin ikinci semestrində aparılmışdır. Bu mərhələdə təcrübə işinin materialları, əldə edilmiş nəticələr bir daha nəzərdən keçirilmiş, sistemləşdirilmiş və nəzəri ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiyada xarici dilin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması kontekstində təliminin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün vacib olan elmi-metodik yanaşmalar ümumiləşdirilərək, bir sistem kimi irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinə xarici dilin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasına yönəldilmiş, kommunikativ yönümlü, funksional yönümlü, interaktivlik prinsipi üzərində işlənib hazırlanmış çalışma və tapşırıqlar sistemi ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən azərbaycanlı tələbələrdə mənimsənilməli olan dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, sərbəst,

kreativ və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya adekvat olan şəkildə istifadə etməklə motivasiyanın səmərəli şəkildə formalaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Xarici Dillər Universitetinin Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MOTİVASİYANIN YARADILMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Ali məktəblərinin aşağı kurslarında motivasiyanın yaradılmasının linqvistik əsasları

Dil fakültələri tələbələrində dil vərdişləri olan leksik, qrammatik və tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılması dilin funksiyasının onlara aşılması prosesində həyata keçirilməlidir. Bu cür qurulan tədris prosesi dilin aspektləri və xarici dilin funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü şəkildə öyrədib-öyrənilməsinə xidmət edir. Belə ki, kommunikasiya üçün vacib olan leksik vahidlərin, qrammatik və intonasiya strukturları arasında olan fərqlərin tələbələrə aşılması induktiv və deduktiv yolla həyata keçirilə bilər. Linqvistik vahid və strukturların öyrədilməsinin induktiv yolla baş verdiyi halda qaydaların mənimsənilməsi tələbələrin ixtisas dili dərslərində fəal şəkildə iştirakının təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir [8, s.168].

Dil fakültələrində istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitlərinin əksəriyyəti, əsasən dil sisteminin öyrədilməsinə yönəldilir, dil vahidlərinin normativ səviyyədə istifadə edilməsi haqqında məlumatlar, əksər hallarda systemsiz, pərakəndə şəkildə təqdim edilir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə dil və nitq vərdişlərinin aşılması üçün nəzərdə tutulan dərslik və dərs vəsaitləri ənənəvi olaraq “standart ingilis dili” (standart English)-yəni İngiltərədə qəbul edilmiş ingilis dilinin variantının əhatə edilməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar olaraq, belə bir sual meydana çıxır- “Məgər İngiltərədə istifadə edilən ingilis dili mövcud olan yeganə düzgün ingilis dilidir?” Çox güman ki, ABŞ, Kanada, Şotlandiya, İrlandiya, Avstriya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrikada yaşayan və ingilis dilinin daşıyıcıları hesab edilən və bu dildən təbii olaraq istifadə edən insanlar” onların ingilis dilinin düzgün olmaması haqqında fikirlərlə razılaşmazlar [10, s.142].

Xarici dilin tədrisi zamanı mənimsənilmiş və mənimsənilməli olan linqvistik strukturların cümlə və situasiyalarda istifadəsinə yönəldilmiş

tapşırıqların yerinə yetirilməsinə də xüsusi önəm verilir. Eyni zamanda, təəssüflə qeyd edilməlidir ki, xarici dilin tədrisi zamanı yəni qrammatik-yönümlü tərzdə təşkil edilmiş təlim prosesi mənimsənilmiş linqvistik vahidlərin yaradıcı kommunikasiya prosesində qüsursuz, sərbəst və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə edilməsini təmin edə bilmir. Mənimsənilmiş linqvistik strukturlardan yaradıcı kommunikasiya prosesində istifadə etmək bacarığının tələbələrdə formalaşdırılması dil fakültələrində çalışan mütəxəssislərin qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdəndir. Diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdən biri linqvistik materialların istifadə edilməsi haqqında qaydaların mükəmməl şəkildə mənimsənilməsi və həmin materiallardan istifadə edərkən səhvlərin törədilməməsidir. Qrammatik yanaşma üzərində qurulan təlim nitqin leksik, qrammatik və tələffüz cəhətdən qüsursuz olmasını prioritet hesab edir. Qrammatik-yönümlü tədris irəli sürülən məqsədə, yəni xarici dil materiallarının düzgün, qüsursuz şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılmasına nail olmaq istiqamətində qurulur. Tədris edilən dildə kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarıqlarının aşılmasına kifayət qədər önəm verilmir. Tələbələrdə tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqların aşılmasını əsas məqsəd kimi irəli sürən kommunikativ-yönümlü təlim materiallarının kommunikasiya prosesində sərbəst, səlissə, yaradıcı şəkildə istifadə edilməsini əsas meyar kimi qəbul edir. Qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq, kommunikativ-yönümlü təlim prosesi tələbələrdə linqvistik vahidlərin kommunikasiya prosesində kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması istiqamətində qurulur.

Kommunikativ təlimin təşkil edilməsi və həyata keçirilməsinin kifayət qədər mürəkkəb bir məsələ olması müəyyən dərəcədə paradoksal olan vəziyyəti törədən əsas səbəblərdən biridir. Məsələni daha çox çətinləşdirən ən önəmli amillərdən biri burada aydın qiymətləndirmə meyarlarının olmamasıdır. Məlumdur ki, bu təlim prosesini düzgün şəkildə təşkil etməyə kömək edir. Müəyyən olunmuşdur ki, cəmiyyətin inkişafının müxtəlif dövrlərində tələbələrin oxumasında bu və ya digər qrup motivlər üstünlük təşkil edir. Qrup halında olan motivlər yaranan şəraitdən

asılı olaraq öz aralarında dinamik əlaqədə olurlar. Bu əlaqə nəticəsində oxumağın hərəkətverici qüvvəsi meydana gəlir. Bu qüvvənin xarakteri, istiqaməti motivlərin ümumi təsir gücü ilə müəyyən olunur [5, s.250].

Təlim həm təhsilləndirici, həm tərbiyəedici, həm də inkişafetdirici vəzifələri kompleks və sistemativ şəkildə həyata keçirir.

Təlim prosesinin idarə edilməsi və düzgün təşkili onun modelləşdirilməsindən asılıdır. Təcrübə göstərir ki, təlim tək-cə öyrədici qabiliyyəti ilə kifayətləndirilməməli, həm də təhsil verməli və inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olmalıdır. Təlim prosesinin uğurlu icrası üçün müəyyən maraq və meyllərin mövcudluğu mütləq xarakter daşıyır ki, həmin sistemi aşağıdakı kimi interpretasiya etmək mümkündür:

Təlim maraqları.

Təlim maraqları tələbələrdə dərəcə müsbət münasibətin formalaşmasında faydalı rol oynayır. Maraq emosional təsirə malik olur, dərin və mənalı hisslərlə əlaqədar fəaliyyətə gəlir. Təlim maraqları seçici xarakter daşıyır. Təlim materialının mənimsənilməsində öyrənilən materialın tələbə şəxsiyyətinin formalaşması üçün böyük əhəmiyyətə malik olması, materialın tələbələrin başa düşə biləcəkləri tərzdə şərh edilməsi, təlim metodlarının rəngarəngliyi mühüm rol oynayır. Tələbələrdə təlim maraqlarını inkişaf etdirməklə, müəllim dərəcə əyləncə şəklinə salmamalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, tələbələr mənimsədikləri materialın məzmunu və siyasi mahiyyətini dərinləndirən başa düşsünlər. Həmin məlumatları mənimsəmənin insanın həyat və fəaliyyəti üçün zəruri olduğuna inansınlar. Hər yeni material köhnə ilə əlaqədar tədris edildikdə də tələbələrin təlimə marağı artır. Məhz bu kimi hallar tələbələrdə səmərəli təlim maraqlarının formalaşmasına və inkişafına imkan yaradır [4, s.69]. Qrammatik-yönümlü təlim qiymətləndirmə zamanı tələbələrin bilikləri olduqca aydın şəkildə, əksər hallarda testlər vasitəsilə yoxlanılır və bu zaman tələbələrin bilik səviyyələrinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi asanlıqla həyata keçirilir və tələbələrdə qrammatik biliklərin hansı səviyyədə olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, burada söhbət vərdiş və bacarıqların deyil, məhz tələbələrin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirməkdən gedir. Qiymətləndirmə tələbələrdə motivasiya yaradan əsas amillərdən biridir. Qiymətləndirmə problemi kifayət qədər mübahisəli olsa da, metodistlər və dil müəllimləri arasında testlərin tələbələrdə olan bilik səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün nə dərəcədə universal, yararlı və obyektiv olmasına dair fikir müxtəlifliyinə baxmayaraq, qrammatik-yönümlü təlim prosesinin ayrılmaz komponenti olan testləşmə sistemi müəllim və ən əsasən, tələbənin özündə mövcud bilik səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommunikativ təlimdə imkanların olmadığından, həm müəllim, həm də tələbələrdə mənimsənilməli olan bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi üçün obyektiv meyarların mövcud olmaması və burada qiymətləndirmənin müəyyən dərəcədə təsadüfi xarakterə malik olduğu və pərakəndə şəkildə həyata keçirilməsi haqqında təəssürat yarana bilər. Xarici dilin təlimi prosesinin ən vacib komponentlərindən biri olan qiymətləndirmə düzgün, günün tələblərinə uyğun olan şəkildə aparılması bu prosesin pərakəndə şəkildə həyata keçirilməsi, tələbələrdə özünüqiymətləndirmə meyarları olmadığı halda dilin öyrənilməsinə marağın, motivasiyanın itirilməsi nəticə etibarilə uğursuzluğa gətirib çıxara bilər. Tədqiqatçıların elmi-metodik əsərlərinin təhlili, aparılan təlim nəticəsində tələbələr tərəfindən mənimsənilmiş bilik və bacarıqların düzgün və adekvat şəkildə qiymətləndirilməsi tələbələrdə xarici dilin öyrənilməsində motivasiyanın yaradılmasına təkan verən əsas amillər hesab edilə bilər. Aparılan müşahidələr belə bir fərziyyə irəli sürməyə imkan verir ki, kommunikativ yolla mənimsənilmiş bilik və bacarıqlar məhz bu yolla da, yəni kommunikativ yolla yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Tələbələr tərəfindən mənimsənilmiş linqvistik bilik və bacarıqların yoxlanılması da məhz bu istiqamətdə aparılmalıdır.

Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələri həvəsləndirmək və onlarda təlim prosesinin səmərəli və nəticə-yönümlü şəkildə qurulması haqqında əminlik yaratmaq üçün onları müntəzəm olaraq baş verən dəyişikliklər haqqında məlumatlandırmaq və əldə edilən nəticələri qruplarda

müzakirə etməklə daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün zəmin yaratmış olur.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan və ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin və onlara ixtisas dilini, o cümlədən ixtisas dilinin aspektlərini tədris edən müəllimlərin qarşısında qoyulan əsas məqsəd tələbələrin linqvistik savada malik olan dil daşıyıcıları səviyyəsinə yaxın olan səviyyədə ixtisas dilinə yiyələnməsidir. Xarici dilin mənimsənilməsi prosesi intensiv və gərginlikdən azad olmalıdır. Başlıca vəzifə isə tələbələrə linqvistik qaydaları aşılamaqla bərabər, onlarda tədris edilən xarici dildən qüsursuz və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə kommunikasiya prosesində kommunikativ niyyətlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq qabiliyyətini və həmin qabiliyyətdən istifadə etmək yollarının tələbələrdə formalaşdırılmasına təkan verməlidir.

Qlobal dil olan ingilis dilini qrammatik-tərcümə metodu vasitəsilə öyrənən şəxslər qeyd edirlər ki, dilin öyrədilməsi və öyrənilməsi prosesi tələbələr üçün maraqsız, onların ehtiyac və tələbatlarına uyğun olmayan təlim materiallarının tədris edilən dildən ana dilinə tərcümə edilməsi, leksik vahidlərin təcrid edilmiş şəkildə əzbərlənməsi, sonsuz qrammatik qaydaların təkrarlanması formasında həyata keçirilirdi [19, s.98-99].

Bununla bərabər ilk baxışdan maraqsız və son dərəcədə əhəmiyyətsiz görünən bu metod vasitəsilə dili öyrənən tələbələr onlarda ixtisas dili olan xarici dil sahəsində kifayət qədər bilik və bacarıqların olmasını və bu yolla mənimsənilmiş bilik və bacarıqların onlara dildən funksional-yönümlü şəkildə istifadə etməyə, dildə danışmağa, yazmağa, oxumağa və eşidib-anlamağa imkan verdiyini qeyd edirlər. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, xarici dil bu yolla tədris edildiyi halda, ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələr dil daşıyıcılarına xas olmayan xarakterə malik olur. Bəzi hallarda bu metod aşağı kurs tələbələrində motivasiyanın aşağı səviyyəyə düşməsinə səbəb ola bilər.

Xarici dilin xüsusilə də ingilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılmasında əsas faktor tələbə və müəllim arasındakı münasibətdir. Onlar arasındakı münasibət özünü aşağıdakı formada göstərə bilər:

- Hər bir müəllim dil öyrənmə fəaliyyəti zamanı öz tələbələrinə inanmalı və həmçinin onları nələrdə biləcəklərinə inandırmalı;
- Müəllim tələbələrində dilin tədrisi zamanı xarici ilin öyrənilməsinə olan daxili motivasiyanı ortaya çıxarmalı;
- Tələbələrin emosional xarakterlərinin müəllim tərəfindən aşkar edilməli və müəllim tələbə ilə münasibətdə səmimi mövqə tutmalıdır.

Tələbələri kommunikasiya prosesinə cəlb etmək və onlarda motivasiyanı yaratmaq üçün onları kommunikativlik və tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində qurulmuş çalışma və tapşırıqların yerinə yetirilməsi istiqamətində yönəltmək lazımdır.

Xarici dilin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılması prosesini 6 mərhələyə bölmək olar:

- I. mərhələ - Tələbələrin diqqətinin dərs materiallarının məzmununa istiqamətləndirilməsi;
- II. mərhələ - Tələbələri dil öyrənməyə həvəsləndirmək üçün müxtəlif oyunlar və çalışmalardan istifadə edilməsi;
- III. mərhələ - Motivasiyanın əsasını təşkil edən ayrı-ayrı motivləri ifadə edən terminlərin dil öyrənənlər tərəfindən mənimsənilməsi;
- IV. mərhələ - Ayrı-ayrı motivlərin tələbələrin müxtəlif mənəvi dəyərləri və ideaları, fikirləri ilə əlaqələndirilməsi;
- V. mərhələ - Xarici dilin öyrənilməsi zamanı əldə edilən nəzəri biliklərin praktikada, real situasiyalarda istifadə edilməsi;
- VI. mərhələ - Müəllimlərin dəstəyi və kontrolu olmadan tələbələrin müstəqil hərəkət və davranışı.

1.2. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyasının inkişaf etdirilməsi psixoloji əsasları

Təlim təcrübəsində, təlim fəaliyyətini həyata keçirərkən çox vaxt belə bir sual diqqəti cəlb edir: tələbəni yaxşı oxumağa və ümumiyyətlə təlimə yönəldən, təhrik edən nədir? Başqa sözlə, tələbələrə təlim fəaliyyəti necə motivləşir, onlar hansı motivlərin təhriki altında hərəkət edirlər? İlk növbədə, ümumiyyətlə, motivin və motivasiyanın nədən ibarət olduğu nəzərdən keçirilməlidir [6, s.548].

Motivlərin formalaşması və inkişafı prosesinə motivasiya deyilir. “Motivasiya” anlayışı da “motiv” anlayışı kimi fərqli şərtlərə məruz qalır. Motivasiya sözü latınca “movere”, yəni “hərəkət etdirmə, hərəkətləndirmə” mənasını verir. Psixoloji bir fakt olan motivasiyaya müxtəlif zamanlarda və məzmununda dəyişik təriflər verilmişdir. Motivasiya hər hansı ehtiyacın aradan qaldırılmasına xidmət edən davranışların təkanverici qüvvəsidir.

Motiv və motivasiya problemi psixologiyanın müxtəlif sahələrində geniş tədqiq edilmiş və işlənmişdir. Qeyd edilən məsələ ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər mövcuddur və belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, məsələnin həlli yolunda şəxsi mövqedən çıxış etmək yeganə çıxış yoludur. Bu məqsədlə tədqiqatın strukturasına müvafiq terminlər, metodlar və üsullar tətbiq edilməlidir.

Müasir psixologiyada “motiv” və “motivasiya” anlayışlarına müxtəlif cür təriflər verilir. Motiv nədir? Motiv - davranışa oyadıcı təsir göstərir (insana xas olan ehtiyacların təzahürüdür).

Bəs motivasiya nədir? Onu motivdən fərqləndirən nədir? Motivasiya şəxsi tələbatların, ehtiyacların ödənilməsinə istiqamətlənən təhrikdir və ya özünü və başqalarını bir növ həvəsləndirməkdir.

Motivasiyanı bir neçə klassifikasiyaya uyğunlaşdırmaq olar:

- Tələbatların ödənilməsinə yönələn birbaşa motivasiyalar;
- Tərbiyəçinin şəxsiyyətindən və fəaliyyətindən asılı olan konkret metodlar;
- Müsbət emosiyalara əsaslanan motivasiya;
- Təzahür keyfiyyətlərinə görə perspektiv ehtiva edən motivasiyalar;

- Tələbənin özünün məqsədinə, məqsədəmüvafiqliyinə, gələcək həyatına və planlarına yönələn motivasiya;
- Hər hansı fəaliyyətə, məqsədə olan meyl və maraqdan doğan motivasiya (ətrafdakı insanların razılığı);
- Motivlər həm də neqativ təsirlərdən asılı ola bilər (müəllimdən qorxmaq və s.)

Motivasiya öyrənmə, təlim prosesinin məhsuldarlığı və effektivliyinə müsbət təsir göstərən və öyrənmə fəaliyyətinin müvəffəqiyyətini müəyyən edən başlıca ünsürdür. Təlim prosesinin sistemətikliyi üçün vacib olan şərtlərdən biri kimi qiymətləndirilən motivasiyanın olmaması təlim uğurlarının performansının azalmasına səbəb ola bilər. Motivasiya kifayət qədər geniş, ümumi anlayışdır və psixoloji fenomen adlandırıla bilər.

Tədqiqatlar nəticəsində sübut olunmuşdur ki, tələbələrdə təlim motivasiyalarının ölçülməsi mütləq xarakter daşıyır. Belə ki, təlim prosesində müsbət nəticə əldə etməyin başlıca yolu motivasiyanın yüksəldilməsi ilə müəyyən olunur. Yüksək motivasiya həm də düzgün inkişaf etmiş şəxsiyyət deməkdir. Problemə bu cür yanaşma olduqca aktual xarakter daşıyır. Motiv insan davranışını tənzim edən enerji mənbəyi rolunu oynayır. Eyni zamanda motiv, insanı müəyyən məqsəd, fəaliyyət üçün hərəkət etməyə sövq edən daxili potensial olaraq qəbul edilir. Fizioloji mənşəli motivlərə aclığı, susuzluğu, cinsəlliyi və s. misal göstərmək mümkündür. Motivasiya dedikdə, insanı sanki hər hansı bir fəaliyyət növünə həvəsləndirən “sehrli toz”dərk edilir. Motivasiya kiçik məktəblinin inkişaf zonasına uyğun tənzimlənersə, bütünlükdə fəaliyyətini əhatə edərsə, intensiv və effektivməna kəsb edərsə, pedaqoji proses də uğurlu alınar. Pedaqoji prosesin uğurlu alınmasının əsas faktorlarından biri də şagirdlərin emosiyalarına bələd olmaq və empatiya qura bilmək qabiliyyətindən asılıdır.

Motivasiya motivlərin formalaşması prosesinə deyilir. Motivlər təlim prosesinin başlıca hərəkətverici qüvvələridir. Motivlər dedikdə şəxsiyyəti fəaliyyətə istiqamətləndirən konkret niyyətlər, səbəblər başa düşülür. Fəaliyyətə

dair motivlərin öyrənilməsi və onlardan düzgün istifadə edilməsi, şəxsiyyətin inkişafının lazımı tərəfə istiqamətləndirilməsi psixoloji əməyin özəyini təşkil edir.

Motivasiya həm də tələbələrə idraki fəaliyyətə, təhsilin məzmunununun fəal mənimsənilməsinə sövq edən proseslərə, metodlara, vasitələrə verilən ümumi addır. Motivasiya şəxsiyyətin və onun münasibətlərinin dəyişməsi prosesidir ki, bu da motivlərə əsaslanaraq icra edilir. İnsana xas təlabatlar, maraq və meyillər, arzu və emosiya sistemi, insanın psixoloji durumu (psixologiyada buna “ustanovka” deyilir) və ideallar qarşılıqlı əlaqədə olan motivlərdir. Belə ki, motivləri tam olaraq anlamaq olduqca çətin, çünki motivlər hər zaman qarşılıqlı və kompleks şəkildə təzahür edirlər və psixoloji prosesdə eyni məna kəsb etmirlər [5, s.249].

Motivasiya prosesi qısa, mərhələli, düşünülmüş və düşünülməmiş ola bilər. Qısa motivasiya yalnız bir tədqiqat sualından ibarət olur. Mərhələli motivasiya isə əsasən 2 addımdan ibarət olur. Düşünülmüş olduqda tələbə hər hansı addımı inamla atmağı bacarır. Düşünülməmiş motivlər isə bir qədər dumanlı olur. Yəni hərəkətlər planlaşdırılmış olmur [5, s.250].

Motivasiyanın üç əsas hissəsi vardır:

- Hərəkətə keçmə (aktivasiya);
- Davamlılıq (israr);
- Sıxlıq (məşğulluq).

Hərəkətə keçmə (aktivasiya) bir davranışın başlama qərarını bildirir. Məsələn, riyaziyyat fənni ilə məşğul olmaq üçün hər hansı riyaziyyat kursu hazırlığına cəlb olunmaq başlıca şərtidir.

Davamlılıq (israr) maneə ortaya çıxdıqda, hədəfə çatmaq üçün səy göstərməyə davam etmək deməkdir. Psixoloji aspektdən bir misal gətirək: Universitetə daxil olmaq üçün daha çox zaman və enerji sərf etmək lazımdır.

Son olaraq, sıxlıq (məşğulluq) hədəfin möhkəmlik və güclülüüyünü ifadə edir. Tələbə dərslər xaricində araşdırma imkanlarından istifadə etmədikdə, hədəfə yaxınlaşa bilməz. Belə ki, kifayət qədər enerji sərf olunmalıdır.

Motivasiya mərhələsi aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

- Problemin qoyulması məqsədlə müvafiq sual və ya tapşırıq verilir;

- İstiqamətləndirici suallar təklif olunur;
- Fərziyyələr irəli sürülür;

Motivasiyanı yaradan amillər sırasında aşağıdakılar da vardır:

- Müxtəlif fərziyyələri yaradan problemləli vəziyyət və ya hal;
- Obyektə xas xüsusiyyətlər (qeyri-adi xüsusiyyət, düşüncənin sərbəstliyi və maraq yaradıcı keyfiyyətlər);
- Tədqiqat imkanının olması;
- Yaradıcılıq imkanının olması.

Motivasiya əsasən iki prinsip əsasında qurulur:

- 1) problemlilik
- 2) məqsədyönlülük.

Motivasiya və Öyrənmə.

Ali məktəbə keçid insanın həyat tərzinin əsaslı surətdə dəyişməsinə səbəb olur. Bu zaman yeni və vacib olan təlim fəaliyyəti tələbənin həyatında əsaslı mövqe tutmağa başlayır. Təlim tələbənin davranış motivlərini əsaslı surətdə dəyişdirir, onun intellektual və əxlaqi keyfiyyətlərinin inkişafının başlıca hərəkətverici qüvvəsinə çevirir. Qeyd edək ki, öyrənmə motivlərinə təsir edən bir sıra daxili və xarici faktorlar vardır. Xarici faktorlar olduqca müxtəlifdir. Xarici faktorlar insanı əhatə edən ətraf mühit ilə kəskin şəkildə əlaqəlidir.

Daxili faktorlar ictimai və fiziki vəziyyət ilə əlaqədardır və insanı daha çox öyrənməyə yönəldən əlaqələr, diqqət səviyyəsi və şəxsi xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Belə ki, daxili faktorlar olmadan xarici faktorların hərəkətə gəlməsi qeyri-mümkündür. Unutmaq olmaz ki, uğur əldə etmənin başlıca yolu qarşıya qoyulan məqsədə doğru inamla addımlamaqdan keçir. İnsanın informasiya bazası zənginləşdikcə onun öyrənmə motivlərinin sayı da əhəmiyyətli dərəcədə artır. Daxili və xarici motivlərin qaynaqlandığı müəyyən bir mənbə mövcuddur və onların tədqiqi kompleks yanaşma tələb edir. Tələbənin təlim motivlərinin aşkar olunması və inkişaf etdirilməsi daxili və xarici mənbələrdən asılıdır. Bu mənbələrə tələbələrin fərdi-psixoloji keyfiyyətləri, qavrama xüsusiyyətləri və s. aid edilə

bilər. Bəzi mənbələr vardır ki, onların meydana gəlməsi ixtiyarı şəkildə təzahür edir. Aşağıda tələbənin özündən asılı olan mənbələr ayırd edilir:

- Tələbənin şəxsi keyfiyyətləri, hədəfləri, məqsəd və niyyətləri;
- Psixoloji, bioloji impulsiv keyfiyyətlər və insani ehtiyacları;
- Özünütanıma, özünəinam və özünəhörməti;
- İnanclar, dəyərlər, gözləmələr, müvəffəqiyyət və ya müvəffəqiyyətsizlik hədəfləri;
- Fərdi faktorlar, məsələn stressə davamlılıq, maraqlar, ətraf mühitə göstərilən cavab reaksiyaları və s.;
- Valideyn, müəllim heyəti və yoldaşlar ilə münasibəti;
- Sınıfın strukturu;
- İctimai qarşılıqlı təsirlərin nəticələri;
- Məktəbdə cəzalandırılma və mükafatlandırılma;
- Yeniliyə göstərilən cavab reaksiyaları.

Sadalanarlardan məlum olur ki, tələbələrin təlim motivlərinin inkişafı müəyyən səbəblərdən asılıdır. Bu səbəblər tələbələrin fərdi-psixoloji keyfiyyətlərindən asılı olaraq da dəyişə bilər.

Motivasiya bir növ həvəsləndirici xüsusiyyətə malikdir. Müsbət motivasiyanın təsiri altında həyata keçirilən fəaliyyət növü ilə mənfi motivlərlə təhrik edilmiş fəaliyyət növünü müqayisə etsək, birinci halda daha çox nailiyyət əldə olunduğunun şahidi olarıq. Öyrənmə motivasiyası da məhz bu qəbildəndir. Öyrənmə motivlərinin faydalı olması üçün öyrənən fərdin fəaliyyət sahəsi onun daxili meyl və maraqlarına uyğun şəkildə təşkil olunmalıdır. Məsələn, tələbələrin təlim motivlərinə yönəldilməsi məqsədlə həvəsləndirmə və ya mükafatlandırma metodlarından istifadə etmək olar.

Motivlərin öyrənilməsi ən çətin praktiki məsələlərdən biridir. Əgər qarşıda təlimin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi qoyulursa, həmin məsələni həll etmək olduqca vacibdir. Öyrənmənin (öyrənməyə qabiliyin, təlim prosesinin) hərəkətverici qüvvələri haqqında dəqiq təsəvvürlər olmadıqda isə həmin məqsədə nail olmaq mümkün deyildir [5, s.255].

Hər bir təlim fəaliyyəti müəyyən motiv əsasında təşəkkül tapır və müəyyən situasiyada cərəyan edir. Təlim motivlərini iki qrupa ayırmaq olar: xarici və daxili motivlər. Xarici motivlər insanı xarici fəaliyyətə təhrik edən amillərdir. Belə motivlərdən cəzalandırma və rəğbətləndirmə, qorxu və tələb, yarış və qrupun təzyiqi, tərif və düzlüyü sevmək və s. göstərmək olar. Bütün bunlar öyrənmə məqsədinə nisbətən xarici amillər hesab edilir. Belə hallarda bilik və bacarıq əsas məqsədə - maneələrdən uzaqlaşmaq, intiqam və şəxsi müvəffəqiyyətlərə nail olmağa yönəlmiş olur. Belə struktura malik olan situasiyanı məqsədyönlü zəruri situasiya adlandırmaq olar. Belə olan halda məqsəd fəaliyyəti müəyyən edir, lakin onun təşəkkül tapmasına imkan vermir. Bu situasiya hadisələri konfliktə gətirib çıxara bilər. Konflikt qüvvələndikdə situasiyadan çıxmaq, çətinlikdən qorxmaq və nevroz vəziyyətləri yarana bilər. [6, s.60].

İnsanı məqsədə təhrik edən motiv isə daxili motivdir. Daxili motivlərə misal olaraq bilik öyrənməyə maraq, şəxsi mədəni keyfiyyətlərin yüksəldilməsi arzusu, müəyyən bacarığa yiyələnmək istəyi, təlim prosesində tapşırıqların uğurla həll edilməsi ola bilər.

Motivasiya hər hansı bir məqsədə istiqamətlənmiş şəkildə inkişaf edir. Əmək fəaliyyəti prosesində göstərilən səy, çəkilən zəhmət sonda statusun və əmək haqqının yüksəldilməsinə xidmət edir. Yəni bütün “səbəblər müəyyən nəticə” əldə edilməsinə yönəlir.

Motiv bilik, davranış, ətraf mühit və digər fərdi faktorların qarşılıqlı təsiri nəticəsində ortaya çıxır. Haqqında danışılan fərdi faktorlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

1. Qayğılar;
2. Ehtiyaclar;
3. İnanclar;
4. Məqsədlər.

Qayğılar: Orqanizmin hər hansı fəaliyyət növünü icra etməsi üçün hazır vəziyyətə gətirilməsini ehtiva edir.

Ehtiyaclar: Ehtiyaclar arzuların və gərəkli tələbatların əksik olduğu halda biruzə verir. Əksiklik qəbul edilmiş və gerçək halda ola bilər. Həmçinin ehtiyacların sadə və konkret, kompleks şəkildə mücərrəd formaları da vardır.

İnanclar: Tələbələrə motivasiyasının inkişaf etdirilməsinin üçüncü vacib faktoru onların inancları ilə bağlıdır. Özünəinam və etibar, özünüqiymətləndirmənin yüksək olması olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Məqsədlər: Tələbələrə dərş proqramı ilə əlaqədar məqsədləri onların təlim motivlərinin yüksək səviyyədə inkişafına təsir göstərir. Müəllimlər tələbələrə məqsədlərini və onların reallığa uyğunluq dərəcəsini daim nəzarətdə saxlamalıdır. Beləliklə, dərş prosesində müvəffəqiyyət əldə olunması imkanı daha yüksək olur və tələbənin təlimə olan marağı artır. Tələbələrə düzgün istiqamətləndirilməsi olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edir [1, s.226].

Tələbələrə təlim motivlərinin inkişaf etdirilməsi yolları

ARCS Modeli

Tələbələrə öyrənmə, bilik və bacarıqlar sistemine yiyələnməsinə xidmət edən motivlərin inkişafı, həmçinin professional təhsil proqramlarında iştirakının təmin olunmasının əhəmiyyəti çox vaxt diqqətdən kənar qalır. Halbuki təhsil proqramlarında iştirakın təmin olunması ən vacib komponentlərdən biridir. Məlumdur ki, tələbələrə tədris edilən mövzu maraqsız olduğu halda öyrənilən material bir müddət sonra unudulur. Bunun səbəbi tələbələrə kifayət qədər stimullaşdırılmamasıdır. Məhz bu məqsədlə 1987-ci ildə John Keller motivasiya mövzusunda edilən araşdırmaları dərinləşdirərək ARCS modelini (1987) elmə gətirmişdir.

ARCS motivasiya modeli, tədris prosesində effektivliyin artırılması və təlim mühitinin şəffaflaşdırılması məqsədilə Keller tərəfindən hazırlanmış təlimat modelidir.

ARCS motivasiya modelinin əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- Diqqət(Attention).
- Uyğunluq(Relevance).
- Etibarlılıq(Confidence).

- Məmnunluq (Satisfaction).

Bu motivasiya modelinin adı yuxarıda qeyd edilən komponentləri təşkil edən sözlərin ilk hərflərindən götürülmüşdür. Motivasiya və öyrənmə arasındakı əlaqəni izah edən John M. Keller'in Motivasiya Modeli, bir çox anlayış və nəzəriyyələrin köməyi ilə daha da inkişaf etdirildi.

Bu model üç keyfiyyətə malikdir.

Birinci - modelin nəzəri quruluşu diqqəti cəlb edir. Çünki, Keller modeli (1979) sözün əsl mənasında aydın bir motivə əsaslanır. Bu keyfiyyət motivasiya ilə bağlı xarakterik dəyişənlərin müəyyən edilməsi üçün elmi əsasların yaradılması baxımından çox vacibdir.

İkinci -bu model motivasiya və təlim nəzəriyyələrinin birləşməsindən ibarətdir. Buna görə də, rahat istifadə edilə bilər.

Üçüncü - model motivasiyaya aid problemləri müəyyənləşdirmək və həll etməyə kömək edən strategiyaları ehtiva edir. Bu yollar vasitəsilə təlim prosesini daha da inkişaf etdirmək mümkündür.

1. DİQQƏT (Attention). Bu motivasiyanın ilk addımıdır. ARCS motivasiya modelinin ən vacib və ilk elementi olaraq tələbənin diqqətinin cəlb edilməsi və təlim prosesi boyunca sabit saxlanılmasına xidmət edir. Diqqət anlayışı maraqların yaradılması, stimullaşdırılması və davam etdirilməsi kimi qavranılır. Kellerə görə, motivasiyanın ilk addımı diqqət çəkmək və onun qorunmasından ibarətdir. Təcrübə göstərir ki, təlim sisteminin elektronlaşdırılması tələbələrin diqqətinin cəmləşdirilməsində böyük üstünlüyə malikdir. Bu öyrənmə məzmununda məlumatların təqdim edilməsi üsullarının hamısı istifadə olunur. Bu üsullar yazılı ifadə, vizual ifadə, səsli hekayə və animasiya formasında təklif edilə bilər.

Təlim prosesində motivasiyanın inkişaf etdirilməsinin ən üstün strategiyası dərəcə qarşı diqqət yaratmaq və həmin proses boyu maraqların qorunub saxlanılmasından ibarətdir. Bu strategiya öyrənilənlərə marağı artırır. Bu strategiyada 3 alt-komponent var:

- Davamlılıq-qeyri-müəyyən, müxtəlif, yeni və maraqlı mühitin yaradılmasını təmin edir;

- Sorğu-tələbələrini problemləri həll etməyə və suallar verməyə təşviq edir;
- Dəyişkənlik-tədrisə maraq göstərilməsi üçün tələbələrə müxtəlif təlimat materiallarının təqdim edilməsinə xidmət edir.

2. UYĞUNLUQ (Relevance). Bu mərhələ tələbənin maraq və meylləri, ehtimal və ehtiyaclarının əlaqələndirilməsi və öyrənilən materialın dərk olunması haqqında nəticəni əhatə edir. Məsələn, tələbəni hər hansı kursa cəlb etmək istədikdə onda “Mən bu kursa nə üçün cəlb olunmalıyam?” kimi suallar meydana gələ bilər. Kursun tələbəyə geniş bilik imkanları verəcəyi və təlim bacarıqlarının artmasına səbəb olacağı barədə vədlər onda motivasiyanı artıracaqdır. Qeyd edilən strategiyanın alt komponentləri aşağıdakılardır:

- Yaxınlıq və ya tanışlıq (Familiarity): Təqdim edilən materialların tələbələrin bilik, bacarıq, maraq və meyllərinə uyğunlaşdırılması bu strategiyanın əsasını təşkil edir;

- Məqsədyönlük (Goal Orientation): Özündə təlimin(kursun) məqsədini ehtiva edən tələblərin ifadə edilməsi və bu tələblərin tələbələr tərəfindən müəyyən olunmasını əhatə edir.

- Motivlərin uyğunluğu (Motiv matching): Təlim strategiyalarının tələblərin motivasiya uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

3. ETİBARLIQ və ya İNAM (Confidence): Bu strategiya tələbələrdə təlim prosesində müvəffəqiyyət əldə edəcəklərinə dair pozitiv təfəkkürün formalaşdırılmasına xidmət edir. Tələbələr, onların müvəffəqiyyət ehtimalları və şəxsi xüsusiyyətləri onları əhatə edən bütün amillərdən (müəllim, məktəb rəhbərliyi, ailə və s.) təsirlənirlər. Bundan əlavə, dərslərin yükünün ağırlığı da tələbə şəxsiyyətinə təsir edən amillərdən biridir. Dərslərin yükünün çatdırılması haqqında fikirlər şagirdi əlavə qayğılarla əhatə edəcək və təlim motivləri azalacaqdır. Bu baxımdan dərslərin yükü yaş xüsusiyyətlərinə uyğun təşkil edilməlidir. Etibarlılıq strategiyası da məhz bu məqsədə xidmət edir. ARCS modelinin qeyd edilən bölməsi tələbələrdə özünəinamın formalaşdırılmasını tələb edir. Bu strategiyanın özünün müəyyən tərkib hissələri vardır ki, onlar aşağıdakılardır:

- Müvəffəqiyyətə istiqamətlik (Expentancy for Success): Tələbələr uğur əldə edəcəklərinə inanmalı və bunun müvafiq yollarını bilməlidirlər.

- Özünü yoxlamaq xüsusiyyəti (Challenge Setting): Şagirdlərin uğur əldə edə bilməsi üçün onların fürsət və imkanlarla təmin edilməsi.

- Dəstək statusu (Attribution moding): Müvəffəqiyyət əldə etmək istəyən tələbələrin dəstəklənməsi, onların göstərdiyi səylərin və bacarıqlarının nəzərə alınması.

4. MƏMNUNLUQ (Satisfaction). ARCS induksiya modelinin son tərkib hissəsi təmin olunma və məmnunluq ilə tamamlanır. Tələbələr qarşıya qoyulan məqsədlə sərf edilən enerji və görülmə işlər arasında uyğunsuzluq gördükdə, onlarda demotivasiya prosesi baş qaldıracaqdır. Mütəxəssislər tələbələrin istiqamətləndirilməsi və motivasiyanın inkişaf etdirilməsi məqsədilə düzgün möhkəmləndirmə üsullarından istifadə etməlidirlər.

Təlim prosesinin sonunda əldə edilən nəticələr həm mütəxəssis (müəllim), həm də öyrənən (tələbə) heyətində məmnunluq və təmin olunma hissi oymalıdır. Bu bir növ mükafat rolunu oynayır. Bu tərkib hissənin başlıca məqsədlərindən biri əldə edilən nəticənin praktiki tətbiqindən ibarətdir. Daxili aləmlə xarici aləm arasındakı tarazlıq təmin edilməlidir.

Məmnunluq strategiyasının alt komponentləri aşağıdakılardır [27]:

- Təbii nəticələr (Natural Consequences): Öyrənilən materialın istənilən vəziyyətdə tətbiq edilmə qabiliyyətinin olması;

- Müsbət nəticələr (Positive Consequences): İstənilən davranışındavam etdirilməsi üçün zəruri münasibət bildirilməsi və rəy verilməsi;

- Bərabərlik (Equality): Müsbət nəticə əldə edilməsi üçün qarşıya qoyulan məqsədlərlə nəticələrin uzlaşdırılmasına nail olmaq lazımdır.

Motivasiyanın gücləndirilməsinə təsir göstərən mühüm xüsusiyyətlərdən biri də tələbələrin mükafatlandırılmasıdır. Tələbələrdə təlim motivlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə onları həvəsləndirici metodlarla mükafatlandırmaq lazımdır. Bu əldə olunan nailiyyətlərin davamlılığına gətirib çıxarır.

1.3. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın formalaşdırılmasının didaktik əsasları

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin məzunları ingilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yüksək səviyyədə yiyələnmiş, dərin linqvistik biliklərə malik olan, yaradıcı təfəkkürə malik olan mütəxəssislər olmalıdır. Eyni zamanda, dil sahəsində çalışan mütəxəssis informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməklə özünün bilik və kompetensiyalarını daim inkişaf etdirməli və dünya miqyasında xarici dillərin tədrisi sahəsində baş verən dəyişikliklər, eləcə də ingilis dilinin tədrisində uğurla istifadə edilən innovativ ideya və metodlar haqqında məlumat əldə edərək fəaliyyət göstərdiyi təhsil müəssisələrində ingilis dilinin təlimi prosesini daha səmərəli şəkildə təşkil etməyi bacarmalıdır.

Xarici dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin tələbələrə aşılması müasir metodikanın ən vacib və hələ də həllini gözləyən məsələlərindən biri olaraq qalır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının aşılmasından danışıq tədrisin bütün pillələrində dil və nitq vərdişlərinin tələbələrə kommunikativ-yönümlü aşılmasının xüsusi əhəmiyyəti qeyd edilməlidir. İxtisas dilinin kommunikativ-yönümlü, tələbə-yönümlü təlimini təşkil etməklə, motivasiya yaratmaqla dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə danışıq, yazı və oxu bacarıqlarının daha səmərəli inkişaf etdirilməsini təmin edə bilən şəraitin yaradılmasına nail olmaq mümkündür.

Məlumdur ki, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə irəli sürülən əsas vəzifələrdən biri ingilis dilindən qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan sərbəst, yaradıcı, qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan, kommunikativ cəhətdən səriştəli olan mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. Dil fakültələrində qlobal ünsiyyət dili olan ingilis dilinin tədrisi kontekstində nitq fəaliyyətinin əsas növləri olan oxu, yazı, şifahi nitq və eşidib-anlamanın təlim prosesinin kommunikativ-yönümlü, interaktiv, integrativ şəkildə təşkil edilməsi

müasir dövrün tələblərinə uyğun olan pedaqoji kadrların funksional-yönümlü hazırlanmasını şərtləndirən əsas meyarlardandır.

İxtisası xarici dil olan ali məktəb məzunlarının nitqinə verilən yüksək tələblər tələbələrin nitq bacarıqlarının, o cümlədən nitq prosesində dildən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmiş, sistemli, ardıcıl və mərhələli şəkildə təşkil edilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsini ən önəmli məsələlərdən birinə çevirir. Azərbaycanın dünya ölkələri ilə hərtərəfli əlaqələrinin yüksək səviyyədə genişləndirilməsi dünyanın aparıcı dillərinin, ilk növbədə xüsusi əhəmiyyətə malik olan ingilis dilinin tədrisinin və bu dildən kommunikativ məqsədlərlə istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməyi ön plana çəkir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbələrin ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətin tələbə-yönümlü şəkildə, interaktiv-şəkildə qurulması və təlim prosesinə inteqrativ şəkildə daxil edilməsi qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən və olduqca vacib məsələlərdəndir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, bu gün də müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, dil fakültələri tələbələrinə ixtisas dili olan xarici dildən yaradıcı, sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının səviyyəsi günün tələblərinə uyğun deyil. İngilis dilinin tələbə-yönümlü, kommunikativ-yönümlü təlimi sahəsində mövcud olan çoxsaylı problem və çətinliklər hələ də öz həllini gözləyir.

Dil fakültələri tələbələrinə ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi prosesinin qloballaşma dövründə dil mütəxəssislərinə verilən tələblərə uyğun olan səviyyədə təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla təmin olunmalıdır.

İxtisası xarici dil olan ali məktəb tələbələrində ingilis dilindən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə, kommunikativlik niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə formalaşdırılması, yəni dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və fonetikanın

mənimsənilməsi və danışıq, eşidib-anlama, yazı və oxu bacarıqlarının aşılması prosesinə integrativ şəkildə daxil edilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən dil fakültələri tələbələrinə dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, sərbəst, kreativ və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının aşılmasına kifayət qədər diqqət yetirilmir [26, s.5].

Qeyd edilməlidir ki, bu gün də xarici dildən, o cümlədən ingilis dilindən kommunikasiya prosesində sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının aşılması vəziyyəti dövrün tələblərinə uyğun olmadığından, qənaətbəxş kimi qəbul edilə bilməz. Bunun səbəbi ondadır ki, çox vaxt təlim prosesində ənənəvi hesab edilən, artıq aktuallığını itirmiş metodlardan, tələbələrin yaş, intellektual bilik və səviyyələrinə uyğun olmayan, onlar üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən təlim materiallarından istifadə edilir. Müxtəlif, rəngarəng, tələbələr üçün maraqları olan, onların məqsədlərini, tələbat və ehtiyaclarını nəzərə almaqla seçilmiş təlim materiallarından, tələbələrdə vərdiş, bacarıq və kompetensiyaların daha səmərəli şəkildə formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq şərait və imkan yaradan innovativ metod və üsullardan istifadə etməklə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesini və tələbələrdə yaradıcılıq bacarıqlarının yaradılmasını təmin etmək mümkündür.

Müqayisə edilən iki dildə mövcud olan fərqlər həm leksik, qrammatik tələffüz səviyyəsində və eləcə də nitq vərdiş və bacarıqları səviyyəsində özünü biruzə verə bilər [23, s.132-133].

Digər fəaliyyət növlərində olduğu kimi, tələbələrə yaradıcılıq bacarıqlarının səmərəli şəkildə aşılması məqsədilə ingilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesi məqsədyönlü xarakter daşımalı və sistemli, mərhələli şəkildə qurulmalıdır [20, s.86-87].

Təlim prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsində başlıca məqsəd tələbələrdə xarici dildə mövcud olan formalara uyğun olan, leksik, struktur və kulturoloji baxımdan adekvat olan mətnlərin yaradılması bacarığının tələbələrə

aşılmasıdır. Tələbələrə ingilis dilində mesajları adekvat şəkildə kodlaşdırmaq bacarıqlarının aşılması problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat müəllifləri olan insanların bəziləri qeyd edirlər ki, dildən sərbəst şəkildə istifadə edən insanlar mətnədə olan kodlaşdırılmış məlumatı adekvat şəkildə qəbul etməyə və müəyyən dərəcədə özünükiləşdirməyə çalışaraq ayrı-ayrı sözlərin və qrammatik strukturların mənalarını tapmaq məcburiyyətində olurlar. Tədris edilən xarici dildən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına tələb edilən səviyyədə yiyələnmiş tələbələr linqvistik vahidlərin mənalarını bilavasitə dekodlaşdıraraq əldə olunmuş məlumatı və eləcə də dərk edilmiş mənaları yenidən kodlaşdıraraq onları mənimsənilmiş linqvistik vahidlərdən qüsursuz, yaradıcı və situasiyaya uyğun olan şəkildə və eləcə də özlərinin nitq imkanlarından istifadə edərək başqalarına çatdırır. Dil fakültələri tələbələrində xarici dildən informasiya ötürmək və məna çatdırmaq məqsədilə adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnmək ixtisas dili olan xarici dil təliminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə proqramda mənimsənilməsi nəzərdə tutulmuş dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, yaradıcı və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etmək bacarıqlarını aşılamaqla biz onlarda ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildə ünsiyyət qurmaq və dildən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etmiş oluruq. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqlara yiyələnməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi tədris edildiyi dil fakültələrində əsas diqqət tələbələrə kommunikativ bacarıqların lazımı səviyyədə aşılmasına yönəldilməlidir. İxtisası dil olan fakültələrdə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri də tələbələrə mənimsənilmiş linqvistik vahidlərdən qüsursuz və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə aşılmasıdır.

Dil fakültələri tələbələrinə linqvistik biliklərin və nitq vərdişlərinin tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə aşılmasının autentik mətnlərdən istifadə

etməklə baş verdiyi halda ixtisas dilinin kommunikasiya vasitəsilə təlimi prosesini daha səmərəli şəkildə qurmaq və daha uğurlu nəticələr əldə etmək mümkündür.

Tələbələrə təqdim edilən mətndə semantik mənanı tam şəkildə dərk etmək üçün mətni oxuyan həm leksik, həm də kulturoloji xarakterli mənanı adekvat şəkildə qavramağı bacarmalıdır. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin tədris edilən xarici dilin daşıyıcıları olan insanların mədəniyyəti, onların verbal və qeyri-verbal davranış normaları haqqında məlumatlandırılması gündəmdə olan ən aktual və vacib məsələlərdən biridir. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən azərbaycanlı tələbələr yalnız leksik vahidlər və qrammatik strukturlarda olan mənalara deyil, həm də mətndə olan sətirlərarası mənanı qavramağa qabil olmalı və sonradan özləri sərbəst şəkildə mətn yaratmaq bacarığına yiyələnmişdirlər [9, s.23].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərin tədrisi sahəsində çalışan mütəxəssislərin fikrincə, müxtəlif fəaliyyət növlərinin istifadə edilməsi dillərin tədrisi prosesində ən səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün şərait yaradır. Təlim prosesinə yeni ideyaların tətbiqi məqsədyönlü, mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbələrə ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildən qüsursuz və sərbəst şəkildə istifadə etməyə və dərs prosesində mənimsənilmiş dil və nitq vahidlərindən fəal şəkildə istifadə etməyə stimullaşdırmaq kimi yeni metod və innovativ ideyaların səmərəli şəkildə tətbiq edilməsi heç də asan məsələ deyil.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan təhsil sistemi Avropa təhsil sisteminə inteqrasiya prosesindədir. Bu isə dillərin tədrisi sisteminin tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatları üzərində qurulmasını təkidlə tələb edir. Tələbə-yönümlülük prinsipi tələbənin öyrədilməsi deyil, müəllim tərəfindən biliklərin tələbələrə ötürülməsi deyil, bilik, vərdiş və bacarıqların təlim prosesində fəal iştirakçı olan tələbələr tərəfindən mənimsənilməsini nəzərdə tutur. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə linqvistik vahidlərin funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü təlimindən danışarkən, tələbələrin öyrədilməsindən deyil, daha çox tələbələri ixtisas dilində kommunikasiya prosesinə cəlb etməklə, onlarda dil

vərdişlərinin integrativ şəkildə, yəni danışıq, eşidib-anlama, oxu və yazı vərdişləri ilə eyni zamanda formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu isə ingilis dilinin tədrisi metodikasında mövcud olan və təlimi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərəliləşdirən “learning by doing”, yəni hər hansı hərəkəti icra etməklə öyrənmək prinsipinin məqsədyönlü, sistemli şəkildə həyata keçirilməsi deməkdir.

Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbə-yönümlülük prinsipinin təlim prosesinə tətbiq edilməsi tələbəni təlim prosesinin obyektinə deyil, subyektinə çevirir. Nəzərə alınmalıdır ki, bu və ya digər tədris kontekstində hansı təlim metodu və ya metodlarına üstünlüyün verilməsi və hansı fəaliyyət növlərinin istifadə edilməsi haqqında problemi həll edərkən, ilk növbədə dilöyrənənlərin maraqları, onların tələbat və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Bu yolla ingilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesinin səmərəliliyini məhz bu yolla artırmaq və dilin tədrisi prosesində uğurlu nəticələrə nail olmaq mümkündür. Problemə dair elmi-metodik əsərlərin müəllifləri olan şəxslər belə hesab edirlər ki, təlim prosesində bir deyil, bir neçə metod və üsullardan istifadə etməklə ixtisas dili kimi tədris edilən dilə daha mükəmməl şəkildə yiyələnmək mümkündür [8, s.167].

Qeyd edilməlidir ki, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesində baş verən dəyişikliklər radikal xarakter daşımamalıdır. Burada baş verən təlim kontekstində istifadə edilən metod və üsullar tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını ödəməlidir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi tədris edilən dil fakültələrində istifadə edilən metod və yanaşmalar burada mövcud olan qayda və normalara uyğun olmalıdır. İngilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesinin baş verdiyi təhsil müəssisəsi, dilin öyrədilməsi və öyrənilməsinin baş verdiyi milli-mədəni kontekstə zidd olmayan təlim metodları haqqında məlumatlı olan xarici dil müəllimləri tədrisin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edən innovativ ideyaları professional baxımdan təhlil etməyi bacarmalıdırlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, innovativ ideyaların bəziləri müəyyən səbəblər üzündən qəbul edilməsi təlim prosesinə tətbiq edilməsi məqsədəuyğun deyil. Bu və ya digər innovativ metod və üsulun tətbiq edilməsi haqqında qərar ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllim tərəfindən qəbul edilməli və buna görə məsuliyyəti də

məhz müəllim öz-üzərinə götürməlidir. Təlim nəticələrinin səmərəli olduğu halda innovasiyaların tətbiqi prosesi davam etdirilə bilər [11, s.11].

Dil fakültələrində ingilis dilinin təlimi prosesində istifadə edilən mətnlər autentik olmalı, tələbələrdə dildən kommunikasiya vasitəsi kimi sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə təkan verməlidir [10, s.137].

Mətnlər müvafiq prinsiplərə uyğun olan şəkildə seçilməlidir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesində model kimi istifadə edilə bilən mətn materiallarının seçimini şərtləndirən əsas amillər onların tələbələri üçün maraqlı olması, tələbələrin ehtiyac və tələbatları baxımından uyğun olması, onların yaş səviyyələri, intellektual, bilik səviyyələrinə uyğun olmasıdır. Təlimi məqsədi ilə istifadə olunan mətnlər tələbələrdə motivasiyanın yaradılmasını təmin etməli, onları ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnməyə həvəsləndirməlidir [23, s.98].

Dil fakültələrində istifadə edilən mətn materialları təhsil alan tələbələrin linqvistik potensialını zənginləşdirmək imkanları baxımından əhəmiyyət kəsb etməli, üslubi cəhətdən müxtəlif xarakterli, rəngarəng olmalıdır. Dil fakültələrində ingilis dilini tədris edərkən, tələbələrə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi formatda olan mətnlərin təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər. İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrə dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarını aşılamaq üçün onlara müxtəlif janrlara aid olan, üslubi baxımdan fərqli olan, mətn materiallarının təqdim olunması xüsusi önəm kəsb edir. Belə ki, ixtisası ingilis dili olan fakültələrdə təhsil alan tələbələr hekayə, roman, qəzet məqaləsi, jurnal məqaləsi, elan, reklam, poemalarla tanış olub, təqdim edilən materialları adekvat şəkildə başa düşməyi və onların bazasında mətndə olan leksik vahidlərdən, qrammatik və intonasiya strukturlarından, eləcə də dil daşıyıcılarının verbal davranışlarının nümunələri olan nitq modellərindən qüsursuz, sərbəst və adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnməlidirlər.

Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən və gələcəkdə ölkəmizin ali və orta təhsil müəssisələrində bu dili tədris edən və ya dil mütəxəssisləri kimi fəaliyyət göstərən məzunlar müxtəlif xarakterli mətnlər, o

cümlədən də dialekt və slenqdən istifadə etmə halları olan mətnlərlə tanış olmalı, onlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməyə qabil olmalıdırlar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin əksəriyyətinin dil və nitq vahidlərindən funksional-yönümlü şəkildə istifadə etmək vərdişləri müasir dövrün tələbləri səviyyəsində deyil. Qloballaşma dövründə ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş, bu dildən kommunikativ məqsədlərlə istifadə edən insanların linqvistik biliklərin mənimsənilməsindən daha çox dil və nitq vahidlərindən sərbəst şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarına yiyələnməyi güman edilir.

II FƏSİL. DİL FAKÜLTƏLƏRİNİN AŞAĞI KURSLARINDA İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MOTİVASİYANIN YARADILMASININ METODİKİ ƏSASLARI, YAXUD MEYDANA ÇIXAN ÇƏTİNLİKLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

2.1. İngilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasında istifadə olunan dərsliklərin təhlili, meydana çıxan çətinliklər və onların həlli yolları

İndiki dövrdə dünyamızda doğma dili ingilis dili olan ölkələr sayına görə siyahıda ön sıralardadır. Dünyadakı demək olar bütün qəzetlərin yarısı ingilis dilində çap olunur. Dünya üzrə ölkələrarası aparılan yazışmaların 70 %-dən çoxu ingilis dilindədir. İngilis dilinin belə geniş yayılması ölkəmizdə məktəblərdə və digər tədris mərkəzlərində ingilis dilinin keçirilməsinə xüsusi diqqət və qayğı tələb edir. Ancaq çox təəssüf ki, şagirdlərin qısa və səmərəli şəkildə ingilis dili öyrənmə imkanları olduğu halda, onlar buna daha çox vaxt sərf etməli olurlar. Qeyd edək ki, orta məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi təxminən 10 il davam edir və bu 10 ilin sonunda yenə də istənilən nəticə əldə olunmursa, o zaman nəticəni daha da qeyri-qənaətbəxş hesab etmək olar [90].

Əgər bir dili dərinlən mənimsəmək istəyiriksə, bunun üçün bu dili hiss etmək vacibdir. Bir dili öz ana dilin kimi danışa bilmək üçün bu dili tədris olunan orjinal kitablara müraciət edərək öyrənmək lazımdır. Yəni, bir xarici dili mənimsəmək üçün həmin xalqın ünsiyyət dili ilə tanış olmalı, onların dil mədəniyyəti ilə olduqca yaxından maraqlanmalıdırlar. İstər ingilis dilini və ya başqa bir xarici dili öyrənərkən istifadə olunan dərslik və bu dərsliklərin əsaslandığı mənbələr də diqqətlə nəzərdən keçirilməsi vacibdir. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, hazırda məktəblərimizdə ingilis dilinin tədrisi üçün nəzərdə tutulan bütün dərsliklər bu dili dərinlən mənimsəmək üçün əsas baryer rolunu oynayır. Bu bir həqiqətdir, bir çoxlarımız ingilis dilini həmin dərsliklərdən öyrənmişik və belə yenə də öyrənmək olar. Lakin tədqiqatçıların araşdırmaları sübuta yetirirki, sözü gedən dərsliklər orijinal mənbələrə aid deyil və bu dərsliklərdə verilən informasiyaların tərcümə metoduna uyğun hazırlanması,

mənimsədilən dilin çalarlarını dolğunluğun əks etdirə bilmir. Dərsləklərdə yalnız söz bazası, tapşırıq, qrammatika və mətnlərə əsasən qurulduğu üçün xarici dilin aşılmasını olduqca səmərəsiz edir. Bəzi müəllimlər bu dərsləklərdən fərqli olaraq, orjinal mənbələrə də müracət edirlər. Lakin yalnız mənbənin uğurlu seçilməsi ilə kifayətlənmək düzgün deyil. Təəssüf ki, burada yaxşı bir tədris proqramının yaradılması faktoru yaddan çıxır, hansı ki, o da öz növbəsində xarici dili öyrənmək və davamlılığını təmin etmək üçün əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Seçilən dərsləklə tədris proqramının uyğunsuzluğu, proqram tərtibatı və yaş kateqoriyası nəzərə alınmadıqda isə heç bir effektiv öyrənmədən söhbət gedə bilməz [20].

Hər hansı bir dili “bilirəm” demək, həmin dilin 4 dil bacarığına (oxu, yazı, dinləmə, danışmaq) yiyələnmək, o dildə həm şifahi, həm də yazılı formada ünsiyyət yarada bilmək deməkdir. Çox təəssüf ki, bu an çox vaxt diqqətdən kənar qaldığı üçün məktəblilər 11 ilin axırında təkcə söz bazasına və qrammatik biliklərə yiyələnərək məzun olurlar. Lakin onlar oxuduqlarını və dinlədiklərini tərcümə etmədən anında başa düşməli, yazmalı olduqları inşalarda, həmçinin qurduqları şifahi ünsiyyət vaxtı düşüncələrini ifadə edə bilməlidirlər. Bu dil bacarıqlarının hər biri şagirdlərdə eyni səviyyədə inkişaf etdirilməlidir [24].

Məktəblərdə şagirdləri səviyyələrinə görə qruplaşdırmaq imkanının olmaması da ingilis dilini öyrənmənin vaxtını uzatmaqla yanaşı, şagirdlərdə “öyrənə bilmirəm”, “ingilis dili asan deyil” fikirlərinin yaranmasına, nəticədə onların ingilis dilinə olan həvəslərinin itməsinə səbəb olur. Siniflərdə müxtəlif xarici dil bilik səviyyəsinə sahib olan şagirdlər var. Bu zaman bəzilərinə eyni mövzu tədris zamanı asan, bəzilərinə isə çətin gəlir. Bu problemi həll etmək üçün dil öyrənənləri yaş və bilik səviyyəsinə görə qruplaşdırmaq və bundan sonra uyğun proqram əsasında dərslərə başlamaq lazımdır. Dərslərin qrup şəklində və aktiv formada keçirilməsi uşaqlara öyrənilən materialları daha tez qavramağa kömək edir, özünü digər yoldaşlarının fonunda kənardan görməyə, müqayisə etməyə, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını aşkar etməyinə şərait yaradır. Bundan başqa, kiçik həcmli qruplarda fərdi yanaşma əsasında hər bir məktəblinin öyrənməsi üçün

imkan yaradılır; danışıq üçün təşkil olunmuş daha böyük həcmli qruplarda isə şagirdin tanımadığı insanlarla xarici dildə çəkinmədən, utanmadan ünsiyyətə girmə hissi formalaşır. Bundan əlavə, həftə sonlarında şagirdlər üçün dərnək xarakterli məşğələlər təşkil olunmalı, komandalar şəklində layihə işləri görülməli, beyni inkişaf etdirən oyunlar oynanılmalı, oxu klubları və gəzintilər təşkil olunmalıdır [90].

Məktəblilərin ingilis dili biliklərinin lazımi səviyyədə olmamasının bir səbəbi də test üsulu ilə olan imtahanlarla əlaqəlidir; çünki şagirdlər test zamanı müəyyən formaya salınmış müxtəlif qrammatik düsturlar və söz bazası əsasında seçim etməyə köklənirlər; nəticədə heç bir dil bacarığının ölçülməsi aparılmır və yuxarıda sadaladığımız problemlərin hər biri öz həllini tapmamış olaraq qalır [20].

Bu gün əsas tədris vasitəsi olan dərsliklər ümumtəhsil məktəblərində əsas yer tutur. Müxtəlif dövrlərdə dərsliyin əsas mahiyyəti, dərsliyə verilən psixoloji, didaktik, gigiyenik tələblər, dərsliyin tərtibi prinsipləri tədqiq olunmuş, əldə olunan nəticələr nəşr edilmişdir. Lakin bu problem hələ də həll olunmamışdır. Elmin inkişafı nəticəsində tədrisin qarşısına qoyulan tələblər müntəzəm olaraq dəyişir və bu da öz növbəsində dərsliklərin tədrisdə aparıcı rol oynaması ilə bağlıdır. Bu dərsliklərin hansı fənnə və elmin hansı sahəsinə aid olması bəzi şərtləri ortaya çıxarır. İctimai-siyasi şərait də dərsliyin tərtibi prinsiplərinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir. Yeni dərsliklərin tərtibində Azərbaycanda olan ictimai-siyasi şəraitin nəzərə alınması özünü qabarıq şəkildə göstərir və bu Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə əlaqədardır.

İlk anda vaxt tələb edəcəyi nəzərə çarpsa da, tarixən çox qısa vaxtda müstəqillik illəri zamanı, başqa sahələrdəki kimi, təhsildə də imperiya ideyalarından, onun təhsil siyasətindəki başlıca prinsiplərdən uzaqlaşmış, müstəqil dövlət quruculuğunun tələblərinə müvafiq prinsiplərin hazırlanması zərurəti yaranıb. Bu dərsliklərin yenidən tərtibi prinsipləri fərqlidir və psixoloji prinsiplər bu prinsiplərin arasında xüsusi rola malikdir. İnsanın psixi vəziyyətinə diqqət yetirilməməsi, onların bir cisimdən, bədəndən ibarət olmadığını, hər bir insanın daxilində olan psixi qüvvələrinin nəzərə alınmaması mənfi nəticələrə gətirib çıxara

bilər. İngilis dili dərsləklərinin məzmununda bu şərtlərə əməl olunur: Təlimin nəticələrinin daha uğurlu olması üçün dərslək tərtibində elmi əsaslara istinadlar edilməklə yaranan prinsiplər əsas tutulur. Həmçinin tədris prosesində təlimin səmərəli olması tələbələrin şəxsiyyət kimi formalaşmasına olduqca əhəmiyyətli yer tutur. Nəticədə bütövlükdə təlimin qarşısında duran başlıca tələblər yerinə yetirilmiş olur. Həmçinin, dərslək tərtibində nəzərə alınan psixoloji prinsipləri digər prinsiplərlə vəhdət təşkil edir, və bu prinsiplərin ayrılmaz hissəsidir. Lakin bu prinsiplərin spesifik aspektləri də az deyildir. Ümumtəhsil məktəblərinin əsaslandığı dərsləklərin tərtibinin psixoloji prinsipləri şagirdin psixoloji inkişafının formalaşması üçün təminatçı olmalıdır. Həmin prinsiplər tələbələrin duyğularının inkişafına, qavrama qabiliyyətlərinə, ümumiləşdirmə bacarıqlarının, təhlil-tərkib, iradi qüvvələrinin, hafizələrinin, diqqətlərinin təkmilləşdirilməsinə yardımçı olmalı, bu prinsiplərdən istifadə edərək hazırlanan dərsləklərin uğurlu olmasına yardım edilməlidir. Dərsləklərin yaradılması üçün xas olan ümumiləşdirmə prinsipinə ingilis dili dərsləklərinin hazırlanmasında da ciddi şəkildə diqqət yetirilməlidir. Təlimdən gözlənilən mühüm nəticələr bu prinsiplə yaxından əlaqəlidir. Təlim prosesi mövcudluğun tamamilə mənimsənilməsini nəzərdə tutmur. Belə ki, buna insanın ömrü, fiziki və psixoloji gücü imkan verməz. Amma həyat belədir ki, hər bir adam müntəzəm olmasa da müəyyən eksterimal şəraitlərdə qarşılaşdığı hər bir vəziyyətdən təhlükəsiz şəkildə baş açmağı, hətta fayda götürməyi bacarmalıdır. Bəs onda çıxış yolu nədir? Çıxış yolu təlimin ümumiləşdirmə prinsipi əsasında təşkil olunmasındadır. Təlimin əsasında dərsləklər dayandığından aydındır ki, dərsləklər ümumiləşdirmə prinsipi əsasında hazırlanmasa, təlimdə bu vəzifəni (şagirdlərə ümumiləşdirmə bacarıqlarının öyrədilməsi) yerinə yetirmək mümkün deyil. Ümumiləşdirmə xüsusidən ümumiyyə doğru istiqamətlənən fikri əməliyyatdır. Şagird ingilis dilində isimlərin cəmlənməsini cəm şəkilçisi qəbul edən bütün isimlərin nümunəsində öyrənmir. Sadəcə olaraq isimlərin cəmlənməsi barədə ümumiləşdirilmiş məfhumu yiyələnirlər. Məfhumun mənimsənilməsi istənilən variantlarda qaydaya əməl etməkdə, cəm şəkilçisindən düzgün istifadə etməkdə şagirdə kömək edir. Bu isə

ümumiləşdirmə prinsipinin qrammatik məfhumlarla bağlı mətnlərin ingilis dili dərsləklərinin tərtibində nəzərə alınmasını vacib şərt kimi irəli sürür. İngilis dilinin ixtisas dili olaraq öyrədilməsi dərsləklərdə bu cəhətlərin nəzərə alınmasının spesifik aspektlərini ortaya çıxarır. Ümumiləşdirmə prinsipi diqqətdən asılı olsa da, ümumiləşdirmənin də diqqətin inkişafında xüsusi rolu vardır. Bu prinsip qavramanı, dərkətməni tələbələr üçün asanlaşdırır. Tələbələr ümumiləşdirilmiş qaydalardan müxtəlif şəraitdə istifadə etməyi bacarırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumtəhsil məktəblərində ingilis dilinin tədrisinin əsas məqsədi kommunikativliyə görə müəyyən edilir. Bu dərsləklər elə hazırlanır ki, ümumtəhsil məktəbi bitirən hər bir şagird müvafiq şəraitdə öz fikrini ingilis dilində şifahi və yazılı şəkildə ifadə etməyi bacarsın. Eyni zamanda başqalarının fikrini eşidib, başa düşmək də həmin məqsədə xidmət göstərir. Dərsləklərin hazırlanmasında ünsiyyət üçün əhəmiyyətli yer tutan söz bazasının yaradılması ingilis dili tədrisinin, həmçinin, dərsləklərin hazırlanmasında diqqət yetirilməlidir. Digər tərəfdən, yalnız söz bazasının yaradılması ünsiyyət üçün kifayət deyil. Belə ki, müəyyən qrammatik qaydalar bu sözlərə nisbətdə ünsiyyət prosesində istifadə üçün olduqca zəruri şərtidir. Günümüzdə ingilis dilinin mənimsənilməsi prosesində fərqli səviyyə, yaş qrupları üçün nəzərə alınmış çoxsaylı dərsləklərdən istifadə edilir. Həmin dərsləkləri cəmləşdirən əsas cəhətlər dərsləklərin sillabus tərtibatının mövcudluğu, istifadəsinin rahat və sistemli, vizual olaraq oxunaqlı, istifadəsinə göstərişlərin olması və s.cəhətlərdir. Yeni pedaqoji fəaliyyətə başlayan müəllimlər üçün bu dərsləklər ən azı bir neçə dəfə sınaqdan keçmiş mənbə kimi daha etibarlı hesab edilir. Hərçənd ki, bu cəhətlər dərs prosesinin səmərəli, maraqlı və məzmunlu keçirilməsinə tam təminat vermir.

Nəzərə alsaq ki, bu səbəbdən müəllim dar və məhdud çərçivəyə, tələbə isə darıxdırıcı və yeknəsək bir mühitə düşür, belə olan halda bu sahədə problemlərin olduğunu inkar edə bilmərik:

1. Qeyd etmək lazımdır ki, dərsləklər həm fənnin proqram tələblərinə, həm də ixtisas sahəsinə uyğun olmalıdır - əsasən tətbiq edilən dərsləklər isə bu tələblərə cavab vermir.

2. Digər bir məqam - heç şübhəsiz ki, tələbələr maraqlarına, dərk etmə qabiliyyətlərinə görə xarakterik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu dərsliklərin əksəriyyəti onlara fərdi yanaşmağa imkan vermir.

3. Nəhayət, bu dərsliklərdə dilin bütün aspektlərinə kifayət qədər yer verilmir - qrammatik izahlara geniş yer verilmir, oxu mətnləri qısa olur, autentik mənbələrə lazımi qədər istinad olunmur.

Belə ki, dil kommunikativ funksiyaya malikdirsə, bu funksiya ünsiyyət dilini inkişaf etdirə bilirsə, sözsüz ki, istifadə edilən metod və materiallarla gerçək həyat arasında oxşarlığın olması çox mühümdür. Başqa sözlə, gerçək həyatın dəqiq inikası autentik, orjinal informasiyalar vasitəsi ilə yerinə yetirilsə, daha effektiv nəticə verir. Deməli, autentik mənbələr dilin mənimsənilməsi prosesində əsas rol oynamalıdır. Problemdən çıxış yolu kimi aşağıdakıları təklif etmək olar:

1. Akademik mətnlərin, oxu materiallarının müntəzəm istifadəsini təmin edir ki, bu da ali təhsil mərhələsində çox zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, akademik mətnlər xüsusi struktura, lüğət tərkibinə malikdir ki, ümumi dərsliklərdə və gündəlik ünsiyyətdə buna az rast gəlinir.

2. Autentik mənbələrdən əlavə material kimi istifadə edərək müxtəlif tapşırıqlar vasitəsi ilə onların mənimsənilməsinə nail olmaq. Müasir dünyada, dilin mənimsənilməsində istifadə etmək üçün orijinal vasitələr- jurnallar, internet, qəzetlər, televiziya proqramları, filmlər, bədii ədəbiyyat, roman, şer, qısa hekayələr, podkastlar, mahnılar, kitabçalar və s. autentik mənbələrdən hesab edilməlidir. Belə ki:

- Autentik mənbələr dili öyrənilən ölkə, onun ictimai-mədəni həyatı haqqında dolğun informasiya əldə etməyə imkan verir;

- Həmin mənbələr vasitəsilə həqiqi dil mühiti ilə sıx təmas yaranır;

- Öyrənənlərin dilə olan tələbatı ödənilir;

- Tədris prosesi daha maraqlı keçir;

- Tələbələr yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunur.

Tədqiqatçıların fikrincə, elektron mətbuat informasiyalarından istifadə etmək daha məqsədəuyğun hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir texnoloji təkmilləşmə təlim zamanı müəllimə zəngin internet mənbələri, kompüter proqramlarından istifadə etmək imkanı yaradır. Müəllim hazırki texnologiya vasitəsi ilə çox tez bir zamanda bir neçə saat əvvəl olan bir məqalə vasitəsi ilə dərsi təşkil edə bilirlər. Texnologiyadan istifadə etməklə müəllim tələbələrin maraq və tələbatlarını asanlıqla ödəyə bilirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, əənənəvi olaraq qəzet materialları, ictimai - siyasi mövzular autentik olduğu üçün yuxarı kurslarda istifadə edilir.

3. Və nəhayət qrammatik qaydaların, izahların və tapşırıqların əlavə edilməsi. Qrammatikanın mükəmməl öyrənilməsi, fikrimizcə, həm yazı, həm də danışmaq bacarıqlarının inkişafına kömək edər. Eyni zamanda, verilən təkliflərin və digər yeniliklərin müntəzəm olaraq tətbiq edilməsi, planlı və məqsədyönlü şəkildə yerinə yetirilməsi müəllimdən vaxt və əmək sərf etməyi tələb edir. Nəticə olaraq, uğurlu dərslər mühitinə, həmçinin uğurlu auditoriyaya nail oluruq, bu da tələbə və müəllim üçün çox səmərəlidir.

2.2. Motivasiyanın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş çalışmalar kompleksi

Xarici dilin tədrisində kommunikativ yanaşma metodunda eynilə ana dilinin tədrisində istifadə olunan vasitələrdən istifadə edilir. Tələbələr də kiçik uşaqlar kimi əvvəlcə danışmağı öyrənir, sonra bunu nəzəriyyədə tətbiq edirlər, beləliklə təcrübədən nəzəriyyəyə keçid olur, halbuki, klassik metod əksinə olaraq nəzəriyyədən təcrübəyə keçidi nəzərdə tutur. Kommunikativ metod ingilis dilində düşünmə bacarığını, eyni zamanda dilin düzgün olaraq situasiyada işlənməsini formalaşdırır. Xarici dilin tədrisində kommunikativliyin əsas prinsipləri həyata keçirilməlidir: kommunikativlik, situativlik, funksionallıq tələbə tədris prosesində fəal iştirak edir; müəllim az, tələbə çox danışır; qruplarla iş-dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi, autentlik, mədəniyyətin dialoqu. Burada əsas prinsiplər dedikdə nələrə üstünlük verilməlidir? [90].

İlk olaraq hər bir tələbələr bir biri ilə ünsiyyətdə olmağı, hər kəsi başa düşməyi, öz fikirlərini müxtəlif vasitələrlə ifadə etməyi öyrənirlər; rollu oyunlar; danışq slenqının idiomatik ifadələrinin aktiv öyrənilməsi; ana dilin istifadəsinin minimuma endirilməsi. Yeni material əvvəl öyrənilmiş ifadə və söz birləşmələri vasitəsilə ya da qeyri verbal-jestlər, mimika, fotolar, videomaterialların köməyi ilə təqdim olunur. Xarici dillərin tədrisində adət, ənənələr, ingilislərin tarixi, ərazi cəhətdən yerləşməsi haqqında əldə olunan biliklər də dilin dərinədən mənimsənilməsinə kömək edir. Beləliklə müəllim qarşısında çətin vəzifə durur- bu da tələbələrin çəkinmədən, səhvlərdən qorxmadan tədris prosesində fəal iştirak edə biləcəkləri dil mühiti yaratmaqdır. Bunun üçün müəllim eyni zamanda tələbə də ana dilində ünsiyyəti minimuma endirməli, burada hər şey interaktivlik metodu əsasında həyata keçirilməlidir; müəllim-tələbə, tələbə-tələbə. Daha yaxşı olardı ki, müasir informasiya texnologiyalarından, kompyüter, linqafon kabinetləri, internetdən istifadə olunsun. Tədris prosesində hər bir şey “təcrübə sonra nəzəriyyə” prinsipi əsasında götürülməlidir. Müəllim çalışmalıdır ki, hər bir çətin materialı belə daha sadə, əyləncəli şəkildə, tələbələrin anlayacağı tərzdə çatdırsın. Belə yanaşmanın üstünlüyü ondadır ki, tələbələr darıxdırıcı qrammatik qaydalarla

“yüklənmirlər” əksinə onları tədris prosesində öyrənirlər. Eyni zamanda müxtəlif oyunlar və çalışmalar vasitəsi ilə yeni xarici dili tətbiq edirlər. Tədris prosesində keçilən mətnlərdə də kommunikativ tapşırıqlar kompleks şəkildə verilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, verilən mətnlər və tapşırıqlar autentik xarakterli, orijinal olmalı, dili öyrənilən ölkənin mədəniyyəti, ünsiyyət mədəniyyəti əks olunan mətnlər və tapşırıqlardan istifadə olunmalıdır [90].

Kommunikativlik nitq tapşırıqları vasitəsi ilə inkişaf etdirilməlidir. Burada əsas götürülənlər:

1) Motivasiya: öyrənənlər qarşısında hər hansı bir linqvistik tapşırıq deyil, nitq tapşırığı qoyulmalıdır.

2) Maraqlanma: fikrin təsdiqi və ya inkarı; xahiş, təəccüb, şübhə, bəyənmə, mühakimə, tərif və s. Bütün bu qeyd olunan situasiyalarda tələbələr yalnız təsdiq və inkar olaraq “bəli” və ya “xeyr” kimi sözlərdən deyil söz birləşmələri, ifadələr, cümlələr vasitəsi ilə fikirlərini ifadə etməlidirlər.

3) Verilən tapşırıqların situativliyi, yəni verilən hər bir elementin ünsiyyətin situativliyi ilə bağlılığı.

4) Nitq fəaliyyətinin üç tərəfli birləşməsi. Bu o deməkdir ki, tələbələr leksik və qrammatik tapşırıqların mahiyyətinə varmamalıdırlar, beləki, onlar leksika, qrammatika, fonetikanı ayrı ayrılıqda deyil, əksinə kompleks şəkildə-nitqin leksik və nitq tərəfləri-birgə götürülməlidir.

Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası dialoq prinsipi əhəmiyyətli yer tutur. Burada əsas məqsəd çoxmədəniyyətli, çoxdilli şəxsiyyətin formalaşdırılması: yəni mədəni, tolerant, digər mədəniyyəti anlayan və qəbul edən, yad dil mühitində nitq və qeyri nitq davranışın norma və qanunlarını bilən şəxsiyyətin formalaşdırılmasıdır. Lakin xarici dili öyrənərkən öz mədəniyyətindən, dəyərlərindən uzaqlaşmaq, yox hər iki mədəniyyəti əməkdaşlıq prinsipi əsasında götürmək lazımdır [90].

Məlum olduğu kimi, tələbələrdə dil mənimsənilməsi ilə bağlı vərdiş və bacarıqların inkişaf etdirilməsinin ən səmərəli yolu tapşırıq və çalışmalardır.

Çalışmalar sistemi nitq bacarıqlarının əsas xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla işlənib-hazırlanmalı və aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Çalışmalar autentik xarakterli olmalı və kompleks şəkildə təqdim edilməlidir.

2. Çalışmalar məntiqli nitq materialları əsasında qurulmalıdır.

3. Çalışmalar leksik bacarıqların formalaşması məqsədilə nitq fəaliyyəti prosesində mənimsənilmiş dil materiallarının yaradıcı şəkildə istifadə edilməsi üçün münasib şərait yaratmalıdır.

4. Çalışmalar nitq fəaliyyəti növünün xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla işlənilməlidir.

Tələbələrin reseptiv və produktiv dil vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsində çalışma növlərinin tədrisin mərhələlərinə müvafiq seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bizim seçdiyimiz və məqbul saydığımız çalışmalar dil fakültələrinin aşağı kurslarında təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Təqdim etdiyimiz çalışmalar aşağıdakı fəaliyyət növlərini əhatə edir:

- məşq çalışmaları;

Məşq çalışmalarına aid edilən **söz oyunları, zarafatlar, omonimləri, yanılmaclar, mahımlar, hekayədanışma(storytelling) və s. kimi çalışmalar ingilis dilinin daha əyləncəli şəkildə öyrənilməsinə müsbət təsir göstərəcək.**

Word games:

Söz oyunları tələbələrə sözlərin izahını, eyni zamanda sözlər haqqında əlavə məlumat əldə etməyə imkan verir.

“ I am now mixing the butter into the batter” or “Tall buildings are also called skyscrapers”.

Jokes:

Zarafatlar tələbələrin yumor və yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə kömək edir.

“I went so fast “ instead of saying, “That’s not how you say it” , you can opt to say, “ Yes, you went so fast!”

Tongue twisters - yanıltmaclar demək ingilis dili öyrənməyin ən effektiv yollarından biridir, bu tələbələrin tələffüz bacarıqlarının tədricən inkişaf etməsində mühüm rol oynayır. Başqa sözlə desək, daha əyləncəli yolla tələffüz vərdişlərini inkişaf etdirir.

1. Peter Piper picked a peck of pickled peppers

A peck of pickled peppers Peter Piper picked

If Peter Piper picked a peck of pickled peppers

Where's the peck of pickled peppers Peter Piper picked?

2. Betty Botter bought some butter

But she said the butter's bitter

If I put it in my batter, it will make my batter bitter

But a bit of better butter will make my batter better

So 'twas better Betty Botter bought a bit of better butter

3. How much wood would a woodchuck chuck if a woodchuck could chuck wood?

He would chuck, he would, as much as he could, and chuck as much wood

As a woodchuck would if a woodchuck could chuck wood

Mahnılar – tələbələrin dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirir, yeni sözlər öyrənmələrinə və həmin sözləri müxtəlif situasiyalarda istifadə etmələrinə imkan yaradır.

- **Thinking out Loud**
- **Wake me up**
- **Just the way you are**
- **Hello**

- verilmiş sözlərdən cümlələrin qurulması;

1) **if/ likes /your friend /I'd like to know/chocolate.**

2) **knows/nobody/Alice/if /is still waiting.**

3) **sure/what /the children/ I'm not /treat/like /best.**

4) **why/you like/tell me/New Year's**

5) **we're /if/they/had/at the party/a lot of fun/not sure.**

- sözlərin sinonim və antoniminin tapılması;

Bu tip çalışmalar tələbələrin söz bazasının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu yolla onlar sözlərlə həm yaxın, həm də əks mənalı sözlər öyrənmə bilirlər ki, bu da onların söz bazasını artırmaqla yanaşı, həmin sözlərdən oxu tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində kömək edə bilər.

For example: Synonyms & Antonyms of *find out*

to come to an awareness of

- **that was around the time that I *found out* I was adopted**

Synonyms for *find out*

- **ascertain,**
- **catch on (to),**
- **discover,**
- **get on (to),**
- **hear,**
- **learn,**
- **realize,**
- **see,**
- **wise (up)**

Near Antonyms for *find out*

- **miss,**
- **overlook**

- disregard,
- ignore
- forget,
- unlearn
- blanket,
- blot out,
- cloak,
- conceal,
- cover,
- curtain,
- enshroud,
- hide,
- mask,
- occult,
- screen,
- shroud,
- veil

- boşluqların doldurulması;

Bu tip çalışmalar tələbələrdə qrammatik qaydaların və yeni sözlərin mənimsənilməsinə müsbət təsir göstərir.

Fill in the gaps with question words.

1.....type of music do you prefer: pop, rock, heavy metal

2..... do you like fantasy?

3.....is your favourite actor or actress?

4.....do your pen friends live?

5.....do your parents have holidays?

6.....do you usually spend your weekends?

- frazoloji birləşmənin mənasının verilməsi;

Break up

Meaning: to end a relationship

Example: John and Mary broke up after 7 months of dating.

Bring up

Meaning: to mention something

Example: Remember, don't bring up Mary's breakup when you talk to her.

Carry on

Meaning: to continue doing what you have been doing

Example: Sorry, I didn't mean to interrupt. Carry on with your speech.

Carry out

Meaning: to perform a task or assignment

Example: I couldn't carry out my plan for the month.

Come across

Meaning: to seem or appear to have a specific quality, to make a certain impression on someone

Example: John comes across as a very positive person.

- çoxmənalı sözlərin işlədilməsinə dair çalışma;

- **arm**
I have an ant bite on my **arm**.
It's important to **arm** yourself with a solid education.
- **bark**
I hope her dog doesn't **bark** when I knock on the door.
The tree **bark** is rough to the touch.
I love eating pretzels covered with almond **bark**.
- **clip**
I enjoyed watching a **clip** from that video.
My mom is going to **clip** my hair.
The boat is moving at a fairly fast **clip**.
- **crane**
That bird is a **crane**.
They had to use a **crane** to lift the object.
She had to **crane** her neck to see the movie.
- **date**
Her favorite fruit to eat is a **date**.
Joe took Alexandria out on a **date**.
Not to **date** myself, but I remember listening to radio shows as a kid.
What is your **date** of birth?

Bu cür çalışmalar tələbələrə eyni yazılışlı sözləri daha fərqli mənalarda işlədə bilmək bacarıqlarını, həmçinin tələbələrin tələffüz vərdişlərini inkişaf etdirir.

1. Açıq tipli suallar (open – ended questions)

Bu, tələbələrə yaradıcı həllər tapmağa kömək edən ən təsirli variantlardan biridir. Açıq sualların verilməsi tələbələrə çərçivədən kənara çıxaraq düşünməyə

və yaradıcı təfəkkürlərini sınağa imkan verir. Akademik inkişafa əlavə olaraq, yaradıcı düşünmə qabiliyyəti onların daha yaradıcı insanlar kimi böyüməsinə kömək edə bilər. Məsələn :

- **Tell me about your relationship with your supervisor.**
- **How do you see your future?**
- **Tell me about the children in this photograph.**
- **What is the purpose of government?**
- **Why did you choose that answer?**

2. Məsuliyyətli tapşırıqlar vermək (to give responsible tasks)

Onlara yetkin fərdlər kimi yanaşmaq vacibdir. Əsas addım onlara bəzi məsuliyyətli tapşırıqlar verməkdir. Bu, onlarda məsuliyyət hissini inkişaf etdirməyə kömək edir və onlar da vacib olduqlarını hiss edəcəklər. Bununla da onlar həyatda mühüm rollar almaq üçün motivasiya hiss edirlər.

3. Qruplarda işləmək (pair work)

Fərdi olaraq böyüməkdən əlavə, komanda oyunçusu olmaq da eyni dərəcədə vacibdir. Qruplarda işləmək onlara ətrafdakı insanları başa düşməyə və komanda şəklində həll yolu tapmağa kömək edir. Başqalarının fikirlərinə eyni dərəcədə əhəmiyyət verərkən öz fikirlərini ifadə etmək üçün bir platforma təmin edir. Information gap, opinion sharing, telephone conversation, interviews – bunlar qruplarla iş növlərinə aid ola bilər.

information gap

- 1. The class is paired up. One partner in each pair is Partner A, and the other is Partner B.**
- 2. All the students that are Partner A are given a sheet of paper with a time-table on it. The time-table is filled in half-way, but some of the boxes are empty.**

3. All the students that are Partner B are given a sheet of paper with a time-table on it. The boxes that are empty on Partner A's time-table are filled in on Partner B's. There are also empty boxes on Partner B's time-table, but they are filled in on Partner A's.

Opinion sharing

1. The instructor introduces a topic and asks students to contemplate their opinions about it. (E.g., dating, school dress codes, global warming)
2. The students talk in pairs or small groups, debating their opinions on the topic.

Interview: Basic interview questions

1. Can you explain these gaps in your resume?
2. Are you willing to travel?
3. Are you overqualified for this role?
4. Would you be willing to work nights and weekends?
5. What qualities make a good leader?
6. What is the name of our CEO?
7. What questions haven't I asked you?
8. What do you know about our company?

4. Müsbət rəqabət yaratmaq (to create positive competition)

Onları ayrı-ayrı universitetlərdəki yarışlarına cəlb etmək həvəsləndirməyin başqa bir yoludur. Sağlam yarışların bir hissəsi olmaq onların pozitivliyini artırmağa kömək edir və onlar da başqalarının uğurunu qiymətləndirməyi və qəbul etməyi öyrənirlər. Bu mehriban yanaşma həm də rəqiblərinə hörmət edərək və hisslərini nəzərə alaraq həyatda qalib gəlmək ruhunu artırır.

Charades

Aim: vocabulary review

1. **Divide your class into two teams.**
2. **One student from the first team takes a card from the pile of picturecards representing words the class have learnt.**
3. **He or she acts out the meaning of the word (without speaking) to his or her team, who have to guess what the word is.**
4. **The rest of the team should shout out any answers that come to mind. If the team is able to guess the word, they score a point.**
5. **If they cannot, the other team gets one chance to guess the word. If they are correct, they score a point and then continue with their turn.**
6. **Continue playing until you run out of time or you run out of words. The team with the higher score at the end of the game wins.**

5. Qiymətləndirmə proqramları (assessment tools)

Düzgün tədris üsulları və təlimlərlə yanaşı, mütəmadi olaraq qiymətləndirmə proqramlarının yaradılması vacibdir. Onları tədris proqramını nə qədər başa düşdüklərinə görə qiymətləndirmək lazımdır. Müvafiq olaraq, fakültə öz strategiyalarını dəyişdirə və onları daha effektiv edə bilər. Eyni zamanda, tələbələr əslində harada durduqlarını öyrənmək və daha yaxşı çıxış etmək üçün daha çox iş görmək üçün bundan özünüqiymətləndirmə kimi istifadə edə bilərlər.

5 Best Online Assessment Tools for Teachers

1. Socrative - quizzes and questions with real-time grading. ...
2. Google Forms - easy to use and COPPA/FERPA compliant. ...
3. Mentimeter - pre-built education templates. ...
4. Poll Everywhere - used by 300,000 teachers. ...
5. Kahoot - game-based assessment tool.
6. Rolları dəyişdirmək (role play)

Bu, bütün səviyyələrdə edilən bir işdir. Müəllim rolunu almaq tələbələrə işi yerinə yetirmək üçün lazım olan məsuliyyəti və fədakarlığı bilməyə kömək edir.

Tələbə roluna qayıtdıqdan sonra da fəaliyyət zamanı əldə etdikləri motivasiya onlara daha məsuliyyətlə dil öyrənməyə kömək edir.

Telephone Conversation

Speaking on the phone is different from a face-to-face conversation because one relies solely on language to communicate. Examples include: phoning to make a complaint, speaking to a friend or inquiring about a job position. Other ideas can include speaking to a customer support agent about a broken time machine, or being trapped in an elevator with your favorite celebrity and you're phoning your friend to tell them.

Going to the Shop

A great one for younger learners as it will teach them the basics of interacting with people. Children generally rely on their parents to buy things for them, therefore, this will boost their overall general confidence in buying. It can be as simple or as complex as one wishes, depending on the situation. Key phrases are often important here, such as “I would like...” “How much are...” “Good morning...” and so forth. For some extra fun, Santa now has a telephone number and you're calling to tell him how good you've been and what you'd like for Christmas. You can shake up the kind of shop your students visit, for example You've traveled 1,000 years into the future and visit a corner store. What will you buy?

Job Interview

Work is usually a good topic to begin with when teaching adults. Many are learning English in order to improve their career prospects. As a result, a job interview role play is an excellent way to get the class learning that all important material. Again, this can be scripted or non-scripted.

Getting Everyone to Speak

A traditional method is to ask the class to pair off. Of course, one cannot monitor every student, particularly if the class is quite large. Therefore, it is important to make sure everyone is speaking and getting the most out of the language they know. If one has time, have each individual group come up to the

top of the class and speak in front of everyone else. This will allow people to use their language more creatively.

Body Language

Body language is just as important as spoken language, so in their role plays try and let the students get into the role. Of course, one does not have to be an expert at acting but it is important for them to get a feel of the flow of the conversation. Using body language effectively will allow them to become a lot more in tune with the language they are using.

7. Həvəsləndirici sitatlar gətirmək(stimulating quotation)

Tələbələrə sitatlar toplamaq və onunla posterlər hazırlamaq işi verin. Auditoriyalarda və auditoriyadan kənarında məlumat lövhələrində bu cür ruhlandırıcı sitatların yerləşdirilməsi tələbələrə dil öyrənmə yolunda motivasiya tapmağa kömək edə bilər.

1. **“The man who does not read books has no advantage over the one who cannot read them.” —Mark Twain**
2. **Education is the passport to the future, for tomorrow belongs to those who prepare for it today. – Malcolm X**
3. **If your dreams don't scare you, they aren't big enough**
4. **The difference between try and triumph is a little umph. – Marvin Phillips**
5. **Never, never, never give up. – Winston Churchill**

8. Semestr məqsədlərini təyin etmək (to determine the aims of the term)

Həqiqi hədəflər qoymaq vacibdir və əldə edilə bilən kiçik məqsədlərə nail olmaq onlara hər dəfə daha çox cəhd etmək üçün zövq və ilham verir. Universitet tələbələri üçün semestr məqsədlərini təyin etmək yaxşı bir fikir ola bilər və bu, hər semestrin sonunda nəzərdən keçirilə bilər.

9. Auditoriya işlərini təyin etmək (to set the work of the lecture – room)

Tələbə-müəllim maneəsini saxlamaqdansa, tələbələri auditoriya prosedurlarına cəlb etmək daha məsləhətlidir. Fakültələr tələbələrin səyahətdə iştirakını təmin etmək üçün tapşırıqları vaxtaşırı onlarla bölüşə bilər. Buraya

təqvimi yeniləmək, sinif bloquna yerləşdirmək, sinif fəaliyyətini nəzarət etmək və ya nəzərdən keçirmək, davamiyyət və ya sinif təmizliyi kimi gündəlik fəaliyyətlər daxil ola bilər.

10. Motivasiya oyunları (motivation games)

Qruplarda, siniflərdə və ya fərdi olaraq oynana bilən çoxlu motivasiya oyunları var. Fakültələr onları bu cür oyunlara cəlb etmək üçün dərslər arasında müəyyən vaxt tapa bilər və ya hətta bunu tədris strategiyalarının bir hissəsinə çevirə bilər.

Blind Drawing

Blind drawing is a team game that encourages communication and most importantly listening.

Charades

This is a classic party game and it's great for practising English, too

Hangman

Hangman is an effective way to practise new vocabulary with a partner.

20 Questions

Start by secretly thinking of a person, an object, an animal, etc. The other players should ask up to 20 yes/no questions to gather information about it. Remember to only answer with the words 'yes' or 'no'. If the players can guess correctly before reaching 20, they win. If not, you win!

11. Rəhbərlik etmək şansı(chance of leadership)

Yaxşı liderlik rolu çoxlu məsuliyyət və öhdəlik ilə gəlir. Bu, hətta onların şəxsiyyətini dəyişdirə və daha yaxşı bir insan kimi formalaşdırma bilər. Odur ki, kurs zamanı hər bir tələbəyə rəhbərlik etmək şansı vermək yaxşı olardı. Bu, onların məsuliyyət hissini artıracaq və onları həyatda riskli və çətin rollar almağa həvəsləndirəcək.

Team leaders are responsible for training team members, setting strategy and monitoring progress towards goals.

Good leaders should have strong communication, problem solving, organizational and delegation skills.

Team leaders can typically grow into managers and eventually senior leadership

12. Onların ideyalarına hörmət etmək (to respect for their ideas)

Tələbələrə tədris planlarında yaxşı yer vermək vacibdir. Həmişə onların fikirlərini alqışlayın və onları sinifdə müzakirə edin və yaxşı səsləndiyi təqdirdə həyata keçirin. Bu, onların özlərini vacib hiss etməsinə səbəb olar və tədrisdə iştirak hissi onları həvəsləndirər. Beləliklə, sinifdəki hər bir tələbə ikinci bir fikir olmadan fikirlərini ifadə etmək üçün ilham alacaq.

13. Motivasiya üzrə seminarlar təşkil etmək (to organize seminars on motivation)

Universitet fakültələri seminarlar təşkil edə bilər. Mütəxəssis müzakirələri və interaktiv fəaliyyətlər geri addım atmış tələbələri irəli getməyə və həyatla müsbət bir notla qarşılaşmağa həvəsləndirəcək. Tələbələri hərtərəfli araşdırmadan sonra motivasiya ilə bağlı seminar təqdimatları keçirməyə həvəsləndirmək də yaxşı fikirdir.

14. Təcrübəli imkanlar

Mövzu üzrə praktiki təcrübəyə malik olmaq tələbələrə onu daha yaxşı başa düşməyə kömək edəcək və onları mövzunun müxtəlif aspektlərini öyrənməyə təhrik edəcək. Təcrübə imkanları tələbələrin sinif nəzəriyyələrində öyrəndiklərini təqdim etmək və ya sınaqdan keçirmək üçün yaxşı platformadır ki, bu da öz növbəsində mövzu ilə bağlı inam səviyyəsini artırır.

15. Nailiyyətlərə görə mükafatlandırılmaq

Onların nailiyyətlərini tanımaq və vaxtında qiymətləndirmək onların ruhunu yüksək tutmaq üçün vacibdir. Buna görə də təşəkkür əlaməti olaraq tələbələrə akademik mərhələdə əldə etdiklərinə görə bəzi mükafatlar vermək yaxşı olardı. Bu,

hər dəfə növbəti dəfə yaxşı çıxış etmək üçün motivasiya olacaq və digər tələbələri də yaxşı çıxış etməyə ruhlandıracaq.

16. Vaxtında təlim vermək

Universitet onların karyera mərhələsi üçün platforma qurduqları vaxtdır. Ona görə də onlara təkmilləşdirməyə ehtiyacı olan sahələr üzrə vaxtında təlim vermək vacibdir. Bu, onları motivasiya edir və yeni mərhələyə yüksək səviyyədə başlamaq üçün inam səviyyəsini artırır. Universitetlər mənfi cəhətlərini düzəltmək və müsbət cəhətlərini artırmaq üçün peşəkarlar tərəfindən şəxsiyyətin inkişafı proqramları və interaktiv sessiyalar təşkil edə bilər.

17. İnkişaflarını nəzərdən keçirmək

Artıq müzakirə etdiyimiz kimi, universitetlərdə qiymətləndirmə proqramları qurmaq adi haldır. Bununla belə, inkişafı izləmək daha vacibdir. Odur ki, fakültələr qiymətləndirmə proqramlarının məlumat bazasının saxlanması və hər bir tələbənin irəliləyişinin qeydə alınmasına əmin olmalıdır. Hər bir tələbənin irəliləyişini nəzərə almaq və lazım gələrsə, onlara kifayət qədər rəhbərlik və əlavə təlimlər vermək lazımdır.

18. Nümunələr gətirmək

Bir universitet müəllimi tərəfindən ən yaxşı motivasiya fəaliyyəti tələbələri üçün nümunə göstərməkdir. O, onlara necə yaxşı tələbə olmaq və onlardan gözlənilən keyfiyyətlər və məsuliyyətlər barədə öz təcrübəsindən istiqamət verə bilər. O, hətta öz uğur hekayələrindən, zəhmət və əzmkarlığın ona verdiyi yoldan onları ruhlandırma bilər. Bütün bunlara əlavə olaraq, onlara vacib olduqlarını hiss etdirmələri üçün onlara nəzarət hissi verin. Özlərini ifadə etmək üçün məsuliyyətli mühit təmin edin və cəsarətin qarşısını almaq üçün müxtəlif təcrübələr təklif edin. Tələbələrinizi yaxşı tanıyın. Odur ki, onlarla danışmaq və məhdudiyyətlərini başa düşmək və onları rahat etməyən şeylərə məcbur etməkdənsə, lazım olanı etmək üçün bir az vaxt sərf edin. Bu strategiyaları yadda saxlamaq universitet rəhbərliyinə tələbələrini həvəsləndirməyə və onlara həyatda uğur qazanmağa kömək edə bilər. Onları doğru zamanda doğru yola yönəltmək onların sabahın yaxşı vətəndaşı olması üçün vacibdir.

19. İnternet resurslarından istifadə

Xarici dilin tədrisi zamanı internet resurslarından istifadə olduqca vacib meyarlardan biridir, xüsusilə də oxu vərdişlərinin inkişafında internet mühüm rol oynayır. Bildiyimiz kimi oxu qrammatika – tərcümə metodu ilə əlaqəlidir. Dil insanlar arasında kommunikasiya yaratmağa xidmət edir. İnternet isə tələbələrdə oxu, yazı, dinləmə, danışmaq vərdişlərini inkişaf etdirəcək bir çox mənbələrlə zəngindir.

20. Tələbələrdə dinləmə, oxu, danışmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif fəaliyyət növlərindən bəhs edərkən, yazı vərdişlərinin də inkişafı üçün müxtəlif üsullardan bəhs edə bilərik. Tələbələrdə yazı vərdişlərinin inkişafı bilavasitə onların tədqiqatçılıq qabiliyyəti ilə sıx əlaqəlidir. Tədqiqatçılıq bacarığı yüksək olan tələbələr müstəqillik və sərbəst mühakimə qabiliyyətinə sahib olmalıdırlar. Elmi iş, sərbəst iş, esse, referatların yazılması tələbələrin yazı vərdişlərini inkişaf etdirir ki, bu da tədqiqatçılıq və mühakimə qabiliyyətini daha da təkmilləşdirir. Tələbələrin tədqiqat bacarıqlarının aşkara çıxarılmasında müəllimin də rolu böyükdür. Məsələn, müəllim müzakirəni idarə edir, müəyyən suallar verir, tələbələrdə tənqidi düşüncəni, özünüqiymətləndirməni, sərbəstliyi və s. kimi keyfiyyətləri müəyyən edir və inkişaf etdirir. Müxtəlif tədqiqat işlərinin yazılması müəyyən mərhələləri əhatə edir. Birinci mərhələ tədqiqatda istifadə olunacaq məlumatların toplanması, ikinci mərhələ əldə olunmuş materialların ümumiləşdirilməsi, sonuncu mərhələ isə müəyyən bir nəticə əldə olunmasını əhatə edir.

İngilis dilini xarici dil kimi öyrətmək çox müəllimlər üçün çətinidir. Onlar qeyri-idiomatik, zəif təşkil edilmiş, qrammatik olaraq yalnız olan, cümlə quruluşunun müxtəlifliyini düzgün bilməyən və söz ehtiyatı zəif olan tələbələrin yazılı ingilis dilini düzəltmək üçün xeyli vaxt sərf edirlər. Bütün bunların mühüm səbəbi öyrənmələri həvəsləndirmək, öyrənmələrinə ruhlandırmaq üçün kömək olunmamasıdır. Bu faktdır ki, tələbələrin xarici dili öyrənməyə ehtiyacları yoxdursa, onlar bu dili öyrənmək üçün səy göstərməyəcəklər. Bununla belə,

tələbələr lazımi şəkildə motivasiya edildikdə, xarici dili öyrənmək üçün daha da ruhlanacaqlar və müstəqil şəkildə öyrənəcəklər.

2.3. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri

1. Respublikamızın ali təhsil məkanlarında XIX əsrin 70-ci illərinə kimi xarici dilin tədrisi ilə bağlı araşdırmaların həyata keçirilməsi üçün müasir texniki təchizatının mövcud olmamasına görə oxşar işlər müşahidə üsulu ilə yerinə yetirilirdi və bu da nəticəyə olduqca təsir göstərirdi.

2. 1990-cı illərdən başlayaraq bütün eksperimental tədqiqatlarda müasir “PRAAT” kompüter proqramı tətbiq edilməyə başlamışdır ki, bu da o vaxta qədər əl ilə görülən bütün işlərin həmin proqramın köməyi ilə yerinə yetirilməsinə təkan vermişdir.

3. Müşahidə üsulu dedikdə bu prosesə müdaxilə etmədən prosesin baş tutduğu təbii situasiyada müntəzəm və məqsədə uyğun olaraq nəzarət etmək tutulur. Müşahidə üsulu zamanı fəaliyyətdə heç bir süni dəyişiklik edilmir. Eksperiment müntəzəm və fasiləsiz olaraq yerinə yetirilməlidir ki, bu da müşahidəçiyə obyektə ən müxtəlif situasiyalarda dəfələrlə dərk etmək imkanı yaradır. Eksperimentin effektiv olması müşahidə obyektinə barəsində tədqiqatçının tədqiqat məqsədini doğru ifadə etmək bacarığından, əvvəlcədən qazandığı nəzəri biliklərdən, məqsədə çatmaq təkidindən, əldə olunan nəticələri düzgün və hərtərəfli şəkildə təsvir edə bilmə qabiliyyətindən asılıdır.

4. Eksperiment elmi tədqiqatın qədim və geniş şəkildə yayılan üsullardan biridir. Eksperiment latın sözü olub təcrübə, sübut mənasına uyğun gəlir. Eksperiment həmişə müşahidə ilə bağlıdır. Lakin müşahidədən fərqli olaraq eksperimentdə insan hadisələri yalnız seyr etməklə kifayətlənməməli, həm də həmin hadisələrə fəal sürətdə müdaxilə etməli, onların bəzilərini seçərək elə bir süni vəziyyətə gətirməlidir ki, bu halda onların xassələrini öyrənmək təbii haldakına nisbətən daha asan olsun. L.R.Zinderin fikrincə, eksperiment idrakın mənbəyi, fərziyyə və nəzəriyyənin həqiqiliyinin meyarıdır. O, hadisələrin mahiyyətində gizli qalan cəhətləri öyrənir.

5. Ümumiyyətlə, eksperiment 2 üsulla yerinə yetirilir: eşitmə və xüsusi cihazların köməyi ilə. 1-cini adətən subyektiv, 2-ni isə obyektiv adlandırırlar.

6. Eksperimentin məqsəd və vəzifələrindən bəhs etməzdən əvvəl, qeyd edilməlidir ki, eksperiment adətən 3 mərhələdə həyata keçirilir və əlbəttə ki hər bir mərhələnin də özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Eksperimentin 3 mərhələsi:

1. Müəyyənədicisi;

2. Öyrədici;

3. Yoxlayıcı.

Eksperimentin hər bir mərhələsi müəyyən bir məqsədə xidmət edir. Birinci mərhələ müəyyənədicisi mərhələ adlanır ki, bu mərhələdə məhz tələbələrin xarici dili öyrənməyə olan motivasiya səviyyəsi müəyyən edilir. Bunun üçün də xüsusi metodika üzərində düşünmək və işləmək lazımdır. Bu aşağıdakı vəzifələrin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsini nəzərdə tutur :

Aparılan eksperimentə daxil olacaq qrupların müəyyən edilməsi;

Eksperimentin müəyyənədicisi mərhələsini həyata keçirmək üçün ekspertlərin təyin edilməsi;

Tələbələrin motivasiya səviyyəsini aydınlaşdırmaq üçün göstəricilərin təyin olunması;

Motivasiya səviyyəsini müəyyən edən göstəricilərin qiymətləndirməsi;

Müəyyənədicisi eksperimentin nəticələrinin yoxlanması.

Eksperimental tədrisin müəyyənədicisi mərhələsi Azərbaycan Dillər Universitetinin Təhsil fakültəsinin I kurs tələbələri arasında aparılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dissertasiya işində qarşımıza qoyulan məqsəd ixtisası xarici dil olan ali məktəb tələbələrinə ingilis dilinin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılmasının yollarının müəyyən edilməsi və araşdırılmasıdır.

Eksperimentin müəyyənedici mərhələsində biz ilk olaraq nəzarət qruplar və eksperiment qruplarının bölgüsündən başlamalıyıq. Əvvəlcə nəzarət qrupları və eksperiment qrupları yaradılır, daha sonra xarici dilin tədrisi zamanı tələbələrdə motivasiya dərəcəsini müəyyən etmək üçün ekspertlərdən ibarət qrup təşkil edilir. Tələbələrin motivasiya səviyyəsini təyin edəcək şəxslərdən ibarət olan bu ekspert qrupuna motivasiya səviyyəsini müəyyənləşdirmək, yoxlamaq, qiymətləndirmək üçün müəyyən meyarlar təyin edilir.

1. Münasibət – tələbələrin təlim prosesinə olan münasibəti müəyyən edilir.
2. Aktivlik – tələbələrin əsas motivasiya meyarlarından biri də məhz elə aktivlikdir, yəni tələbələrin dil öyrənməyə can atmağı, dili daha tez və daha asan öyrənmək üçün səy göstərmələri, daha müntəzəm və inadlı şəkildə işləmələri və s. nəzərdə tutulur.
3. Müstəqillik - əsas meyarlardan biri hesab olunur, bu o deməkdir ki tələbə dil öyrənmə prosesi zamanı başqalarının təsiri altına düşmədən müstəqil qərarlar qəbul edə, müəllimin dəstəyi olmadan özü üçün rahat öyrənmə mühiti təşkil edə, bununla da istədiyinə asanlıqla nail ola bilər.

Müəyyənedici mərhələdə situativ xarakterli fabula mətnləri tələbələrə təqdim edilir. Bu mətnlərin məzmununu dərk etmək üçün bu və ya digər məlumatı real həyatda mövcud olan situasiyalar ilə əlaqələndirmək bacarığının olması üçün zəruridir. Məsələn, birinci çalışmanı yerinə yetirərkən tələbələrə oxumaq üçün tanış hekayənin mətni təqdim olunur. Mətnin oxunuşuna 5 dəqiqə verilir. Tələbələrə əvvəlcədən tapşırıqların onların nə dərəcədə dil vahidlərini bir-biri ilə birləşdirmək bacarığına malik olduqlarını öyrənmək məqsədilə verilməsi haqqında məlumat verilmişdir. Tanış mətnin onlara təqdim olunmasında əsas məqsədi mətnin mənimsənilmiş leksikanın yadda saxlanması səviyyəsi, tanış olan leksik vahidlərin söz birləşmələri tərkibində işlətmə vərdişinin səviyyəsini öyrənməkdən ibarət idi.

Eksperimentin öyrədici mərhələsində tələbələrə xarici dilin müxtəlif aspektlərinin müəyyən edilməsinə istiqamətləndirilmiş xüsusi tapşırıqlar kompleksi işlədilməlidir. Həmin tapşırıqlar bir sıra amilləri nəzərə almaq şərti ilə hazırlanmalıdır. Bura konkret tədris şəraiti, müvafiq nitq vərdiş və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin psixoloji qanunauyğunluqları, bu və ya digər leksik vahidlərin yaradıcı nitq prosesində işlədilməsi bacarığına yiyələnmə zamanı rast gələn çətinliklər və nəhayət, leksik nitq vərdiş və bacarıqlarının tədrisi inkişafı məqsədinə yönəldilmiş nitq yönümlü kommunikativ tapşırıqlar sistemini aid etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir təlim mərhələsinin xüsusiyyətləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

Eksperimental tədrisin üçüncü mərhələsi isə yoxlayıcı mərhələdir. Burada da əsas məqsəd öyrədici eksperimentin nəticələrinin yoxlanması, bu mərhələnin necə əlverişli olmasının aşkarlanması, eksperimentin bütün mərhələlərinin nəticələrinin müəyyən edilib, sistemləşdirilməsidir. Eksperimental tədrisin I və II mərhələlərindən fərqli olaraq, bu mərhələdə tələbələrin xarici dili mənimsəməsində çox inkişaf müşahidə olunmuşdur. Tələbələrin bu mərhələdə müəyyən irəliləyişlər əldə etməsində səbəb artıq onların fikrinin sırf kommunikasiyaya yox, eyni zamanda bu prosesi təşkil edən ayrı-ayrı leksik vahidlərin düzgün istifadəsinə yönəldilməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Öyrədici eksperimentin tətbiqindən sonra yoxlayıcı eksperimentin tətbiqinə başlanılmışdır.

Eksperimentin müəyyənədiçi mərhələsində yoxlayıcı eksperimentdə istifadə edilən materiallar dəyişikliklər edilərək yenidən istifadə olunmuşdur. Bunun aparıcı səbəbi budur ki, leksik bilik, bacarıq və vərdişlərini əhatə edən informasiyaları tətbiq etdiyimiz qruplar arasındakı müxtəliflik hiss edilə bilsin və hansı səmərəli nəticə aldığımız bəlli edilsin. Eksperimentin əsas mahiyyəti müəyyənədiçi və öyrədici pillələrdə mövcud olan şəraitin yoxlayıcı mərhələdə tətbiq edilən metodiki iş sistemindən sonra nə dərəcədə inkişaf etdiyini göstərməkdir. Eyni zamanda, eksperimentlərin və müşahidələrin nəticələrinin analizi aşağıdakıları göstərir:

1. İxtisası ingilis dili olan ali məktəb tələbələrində leksik bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında irəliləyiş nəzərə alınmışdır.

2. İxtisası ingilis dili olan tələbələr daha çox müxtəlif sözlərin istifadəsi zamanı səhvlərə yol verirlər, bütün bunlar tələbələrin leksik vahidlərlə bağlı təcrübəsinin az olması ilə əlaqədardır, bu nitq prosesində özünü daha aydın şəkildə göstərir

Kontrol dərslər və eksperimental metodun tətbiqi nəticəsində müəyyən etmək mümkün olmuşdur ki, ikinci mərhələdə tələbələr birincidən fərqli olaraq işə daha çox maraq göstərirlər, birinci mərhələdə isə tələbələr müəyyən qədər istəksizlik və çətinliklə verilən tapşırıqları yerinə yetirməyə başlayırlar.

Dərs boyu yaxşı nizam-intizam qorunub saxlanmış, tələbələr fəaliyyətlərdə fəal iştirak etmişlər. Müşahidə göstərdi ki, birinci mərhələ daha gərgin şəraitdə keçib, yeni dərslərin izahı prosesi ləngiyib, materialın tətbiqi mürəkkəbliyi səbəbindən tələbələr sıxılıb və maraqsız mühit forması yaranmışdır.

Biz eksperiment mərhələsində eyni zamanda motivasiya ilə bağlı bir çox nəzəriyyələrdən də bəhs edə bilərik. Motivasiya ilə bağlı nəzəriyyələrə biz daha çox Piaje, Erikson, Maslov, Bruner, eləcə də Bandura, Skinner kimi dil öyrənmə nəzəriyyəçilərinin əsərlərində rast gələ bilərik. Ümumiyyətlə, motivasiya xarici dil öyrənmə, onu mənimsəmə ilə sıx bağlıdır, qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki dil öyrənmək ilk növbədə, dil öyrənməyə olan istəkdən, motivasiyadan başlayır. Maslovun nəzəriyyəsinə görə, dil öyrənmə zamanı ən mühüm faktor özünü təsdiqləmədir, yəni tələbələr dil öyrənmə zamanı öz bacarıqlarından özlərinə lazım olacaq həcmdə istifadə edirlər.

NƏTİCƏ

Yerinə yetirilən “Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrində ingilis dilinin tədrisində motivasiyanın yaradılması” adlı tədqiqat işi ingilis dili fakültələrinin aşağı kurslarında dilin tədrisi zamanı motivasiyanın yaradılması yollarının araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Tədqiqatın nəticəsi olaraq məlum oldu ki, dil öyrənmə prosesində əsaslı dönüş əldə etmək üçün motivasiya, xüsusilə də dil öyrənməyə olan həvəs mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tələbələrdə dil öyrənmək üçün motivasiyanın yaradılması uğurlu və fəal dərslərin ən vacib elementlərindən biridir.

Motivasiya dilin öyrənilməsi və dilin mənimsənilməsi prosesində özünü dörd müxtəlif formada göstərə bilər:

1. İngilis dilini öyrənən tələbələr motivasiya mənbələrinə, yəni onları nəyin motivasiya etməsinə görə bir – birindən fərqlənirlər.
2. Fərqli motivasiya növləri dilin öyrənilməsi prosesində müxtəlif dəyişikliklərə səbəb ola bilər.
3. Ümumi olaraq motivasiya ilə bağlı nəzəriyyələrin demək olar ki, heç biri müəllimlərə tələbələrini dil öyrənməyə necə motivasiya etməklə bağlı ətraflı məlumat vermir.
4. Dil öyrənmə prosesi zamanı tələbələr onları motivasiya edən, həmçinin motivasiya səviyyəsini təsir göstərən, onların motivasiya dərəcəsini artıran fəaliyyətlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatlarda da aşağı kurslar arasında ingilis dili dərslərində uğur əldə etmək üçün motivasiyanın artırılması vasitəsi kimi müxtəlif metodlardan istifadə problemi yaxşı araşdırılmışdır.

Bu nöqteyi-nəzərdən motivasiya sahəsi və ya sözün geniş mənasında motivasiya şəxsiyyətin özəyi kimi başa düşülür ki, oriyentasiya, dəyər oriyentasiyası, münasibət, sosial gözləntilər, iddialar, duyğular, iradi keyfiyyətlər və s. sosial-psixoloji xüsusiyyətlər birlikdə qeyd olunur.

Koqnitiv motivasiya öyrənmə, öyrənmə fəaliyyətlərinə daxil olan xüsusi bir motivasiya növü kimi müəyyən edilir. Hər hansı digər növ kimi, idrak motivasiyası da bu fəaliyyətə xas olan bir sıra amillərlə müəyyən edilir. Koqnitiv motivasiya sistemlidir. İstiqamət, sabitlik və dinamizm ilə xarakterizə olunur. Motivasiyanın xüsusi növünü təmsil edən koqnitiv motivasiya mürəkkəb struktur ilə xarakterizə olunur.

Koqnitiv motivasiyanın sabitliyi, intellektual inkişaf səviyyəsi ilə əlaqəsi və təhsil fəaliyyətinin xarakteri kimi xüsusiyyətləri vacibdir.

Xarici dilin tədrisində motivasiyanın aparıcı rolunu dərk edərək, müəllim müəyyən bir təhsil müəssisəsinin şəraitində onun formalaşdırılması yollarını və üsullarını aydın şəkildə başa düşməlidir.

Motivasiya problemlərini nəzərdən keçirərkən və onun formalaşdırılması yollarını axtararkən onun başa düşülməsini sadələşdirmək yolverilməzdir, çünki motivasiyanın formalaşması müəllim və tələbələr üçün hazır, xaricdən müəyyən edilmiş motiv və öyrənmə məqsədlərinin dəyişdirilməsi deyil.

Aşağı kurslarda tələbələrə xarici dil öyrətmək üçün motivasiyanın artması ilə tələbələrin yaş və psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınması mühüm yer tutur. Bir tələbənin inkişafında aparıcı rol həmyaşıdları ilə ünsiyyət və öz təhsil fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə oynayır.

Adekvat motivasiya yaratmaq üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə olunur: şifahi, vizual, praktiki, lakin bu gün axtarış və tədqiqat aparıcı rol oynayır. Öyrənmək üçün güclü motivasiyanın formalaşmasına oyun və onun sinifdə aktiv istifadəsi kömək edir. Xarici dil öyrənmək motivasiyasını artıran təsirli bir üsulu da işgüzar oyundan istifadə etməkdir.

Tələbələrin xarici dil öyrənməyə marağı azalırsa, bu üsul və üsullardan istifadə səmərəlidir, o zaman onlarda idrak marağı oyatmaq, onları mənəvi cəhətdən oyatmaq olar. Bütün tələbələr bilik ruhuna, ünsiyyət və kollektivizm ruhuna yaxındırlar və onlar yaradıcılıqda, fantaziyada, oyunda, rəqabətdə özlərini ifadə etməlidirlər.

Tədris materiallarının məzmunu xarici dillərin tədrisi texnologiyaları sahəsində xüsusi biliklərin əldə edilməsinə yönəlmişdir. Təqdim olunan biliklər tələbələr üçün xarici dil müəllimi kimi gələcək peşə fəaliyyəti üçün geniş nəzəri baza yaradır.

Gələcək müəllimlər kursun metodikası üzrə mənimsənilməsi kursunda qeyri-ana dillərin tədrisinin ən mühüm metodları, üsulları, vasitələri və təşkilati formaları ilə tanış olurlar. Nəzəri materialın mənimsənilməsi zamanı tələbələr əldə etdikləri bilikləri praktikada səmərəli və yaradıcı şəkildə tətbiq etmək bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu, xüsusilə məktəbdə öz ixtisası üzrə işləyən tələbələr üçün uyğundur.

Müasir elmi-metodiki nəzəriyyə və praktikada bəzən, “xarici dilin tədrisi metodları” termini məzmunca fərqli anlayışları ifadə edir:

- ❖ metodologiya pedaqoji təhsil müəssisələrində akademik fənn kimi;
- ❖ metodologiya müəllimin iş metodlarının məcmusu kimi, yəni metodologiya pedaqoji elm kimi.

Xarici dillərin bir elm kimi tədrisi metodologiyası humanitar sferaya aiddir və müəyyən bir insanın maraqlarının, motivlərinin, ehtiyaclarının və imkanlarının sosial həyatın obyektiv qanunları ilə əlaqəli olduğu insan həyatının ən vacib sahəsini araşdırır.

Aparılan tədqiqatdan sonra dil fakültələrinin aşağı kurslarında tədrisdə motivasiya yaratma yollarının hansı səviyyəyə çatdığını müəyyən etmək və yoxlama və nəzarət təcrübələrinin nəticələrinin müqayisələrinin təhlili verilmişdir.

Beləliklə, xarici dil fakültələrinin aşağı kurslarında xarici dilin tədrisində motivasiyasının formalaşması üçün aktiv tədris metodlarından istifadə etməyin vacibliyi danılmaz faktordur.

Nəticələri ümumiləşdirərək müəyyən olunur ki, problemlə motivasiya, tədqiqat, oyun və İKT-nin istifadəsi tələbələrdə bacarıqların formalaşması üçün səmərəli şərtlərdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Ağayev M.H. “Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil”, Bakı, Elm, 2011, 100 səh.
2. Ağazadə N.A. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik, Metodika və dilçilik, Bakı, 1974, səh.6-11.
3. Axundov A. Ümumi dilçilik. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, Maarif, 1979, 256 səh.
4. Barsuk R.Y. Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri, Bakı, Maarif, 1967, 115 səh.
5. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. “Psixologiya”, Bakı, Qanun, 2006, 200 səh.
6. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları, Bakı, Adiloğlu, 2003, 280 səh.
7. Hüseynzadə G.C. Xarici dillərin tədrisində islahatların tətbiqi: Müəllim-yönümlü tədrisdən tələbəyönümlü tədrisə keçid, “Elm” ilinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri, II Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, ADU, 2009, səh.220-226.
8. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, Maarif, 1973, III hissə, 357 səh.
9. Kərimov F. Şifahi nitqin inkişafı yolları, Bakı, BSU, 2002, 139 səh.
10. Qazıyeva M. Xarici dilin tədrisində nitq ünsiyyəti üçün vacib olan psixoloji xüsusiyyətlər / Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, Mütərcim, 2010, səh.191-195.
11. Şirəliyev Ə.Ş. Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi, Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər, Beynəlxalq elmi konfrans.

12. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları, Bakı, Təhsil NPM, 2005, 342 səh.

İngilis dilində

13. Allen V.F. Techniques in Teaching Vocabulary, Oxford, O.U.P., 1983, 1 p.

14. Allwright D. and Bailey, Kathleen M. Focus on the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 182 p.

15. Breen M.P. "The Social Context for Language Learning-a Neglected Situation? In "Studies in Second Language Acquisition", 1985, p.135-158.

16. Canning-Wilson, Christine. Using pictures in EFL and ESL classrooms, Abu Dhabi, 1999.

17. Chun D. & Plass L.J. Effects of multimedia annotation on vocabulary acquisition, The Modern language Journal, 1996, p.183-195.

18. Coady J. & Huckin T. Second Language Vocabulary Acquisition, USA: Cambridge University Press, 1997, p.225-237.

19. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences, 1983.

20. Gardner R.C. Social psychology and second language learning: the role of attitudes and motivation, London, Edward Arnold Publishers Ltd., 1985, p.50-73.

21. Girard D. "Motivation: the Responsibility of the Teacher; ELT Journal, 1977, 31, p.97-102.

22. Krashen S.D. Explorations in Language Acquisition, 2003, 93 p.

23. Littlewood W. Communicative Language Teaching, Cambridge University Press, 1981, 108 p.

24. Littlewood W., Foreign T. Second Language Learning: Language Acquisition Research and Its Implications for the Classroom, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 57 p.

32. McCarthy (Eds.), Vocabulary and Language Teaching, London, Longman, 1988.

25. Nagy W.E., Herman P., & Anderson R.C. Learning words from context, *Reading Research Quarterly*, 1985, p.233-253.
26. Nation I.S.P. *Teaching and Learning Vocabulary*, Boston: Heinle & Heinle Publishers, 1990, p.4-5.
27. Reid J. *Learning styles in the ESL/EFL classroom*, Boston, Heinle & Heinle, 1995.
28. Renandya W.A. & Richards J.C. *Methodology in Language Teaching*, New York: Cambridge University Press, 2002, 255 p.
29. Richards J.C. and Rodgers Th.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 240 p.
30. Ringbom H. *The role of first language in foreign language acquisition*, Clevedon: Multilingual Matters, 1987, 135 p.
31. Schmitt N. (ed.). *An Introduction to Applied Linguistics*, New York, Oxford University Press, 2002a, p.37-39.
32. Swain M. Manipulating and complementing content teaching to maximize second language learning, *TESL Canada Journal*, 1988, 6(1), p.68-83.
33. Taylor L. *Teaching and Learning Vocabulary*, Hertfordshire, Prentice Hall, 1990, p.1-3.
34. Thornbury S. *How to teach vocabulary*, Harlow: Pearson Education Limited, 2002, p.20-21.

Rus dilinda

35. Агазаде Н.Г. К вопросу сопоставительного изучения языков. *Иностранные языки в школе*, М., 1960, № 6, стр.107-112.
36. Арбекова Т.И. *Лексикология английского языка*, М., Высшая школа, 1977, 240 стр.
37. Беляев Б.В. *Психологические основы усвоения лексики иностранного языка*, М., Просвещение, 1964, 136 стр.
38. Гурвич П.Б. *Основы обучения устной речи на языковых факультетах*, Владимир, 1974, 176 стр.

39. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке, Баку, «Мутарджим», 2001, 314 стр.

40. Жинкин Н.И. Речь. Психология., М., 1956, стр.290-322.

41. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке, М., Просвещение, 1978, 159 стр.

42. Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного языка на начальных курсах вузов, Баку, Мутарджим, 2002.

Internet resurslari

43. ARCS modeli, arcs-model.blogspot.com/2012/03/arcs-modeli.html

44. www.net.language.com

45. www.its-online.com

46. www.englishnow.co.uk

47. www.eslcafe.com

48. www.stuff.co.uk

49. www.englishtown.com

50. www.esllab.com

51. www.englishlistening.com

52. www.teachingenglish.org.uk